

Հանձնարարություն
Հայ. Ժող. Կենտր. Զեմ.
Կարգադրություն

1923թ.

891.99.
Ա-13

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՅՐԱՆԱՍՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
Պրոպագանդա և բարոյական գործերի, միացեր.

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ՍԵՐԻԱ № 13

Մ. ԱԲԵՂՅԱՆ

ՀԱՄԱԼՍՈՒՍՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԵՊԻ
ՅԵՎ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԹՅՈՒՅՄԱՆ

ԴԱՍԸՆԹԱՅ ՅԵՐ. ԺՈՂ. ՀԱՄ. 1921—22 ՍԵՄ. ՏԱՐՎԱ

(Զեռագրի իրավունքով)

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ—1923 թ.

891.99.09
Ա-13

Պոլիգրաֆարենտի փոխպրատուն և տպարան

6 NOV 2017

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՕՈՅԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԻՈՐՀՐԴԱԹԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Պրոլետարներ բոլոր յերկրներ, միացե՛ք :

891.99.09

Ա-13

այ

Մ. ԱՐԵՂՅԱՆ

ՀԱՄԱՌՈՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԵՊԻ

ՅԵՎ

ՀԻՆ ԳՐԱԿԱՆ ՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ

/ Դասընթաց Յերևանի ժող. Համալսարանի 1921-22 թվ.

առվա /.

Պետական հրատարակչություն

Յերևան 1923 թ.

Այս գրվածքը դասագրքի է և վրձ էլ դասախոսություններին միակերպ համառոտագրվում, այլ, ըստ պահանջման համալսարանի, մի սեղմ ու յերբեմն ավելի, յերբեմն պակաս չափով կտրամուտ ընդհանուր տեսություն, հարմարեցրած ուսանողներին վրձ թե իբրև ձեռնարկ ծառայելու համար, այլ լոկ առաջնորդ լինելու: Կան ամբողջ հավաքներ, նույն իսկ գրքեր ամբողջ սեմեստրի դասախոսության / նոր ժող. վեպը /, վոր մի յերկու բառով կամ մի քանի տողով են հիշված. ուսանողներն այդպիսի գեղեցիկում, ինչպես և ընդհանրապես, պետք է ոգտըվեն ցույց տրված աղբյուրներից:

Մ. Ա.

939
31

Հ:

Հ Ա Յ Ժ Ո Ղ Ո Վ Ր Դ Ա Յ Ա Ն Վ Ե Պ

Անտիոքոս Մեծի պարտությունը Հռոմայեցիներից Մազնեզ խափ մոտ /190 թ. թ. ա./ անմիջապես ազդանիշ է լինում, վոր հայերը նորից ձգտեն անկախություն ձեռք բերելու: Բնիկ իշխանների ձեռով հիմնվում են յերկու իշխանություններ, վորոնցից Ա Ր ա ա շ ա տ ի Թ ա գ ա վ ո Ր ու թ յ ու ն ը կարողանում է շուտով ընդարձակել իր յերկրի սահմանները և իր մեջ ընդունել ամբողջ Մեծ Հայաստանը: Այս ժամանակներից սկսած՝ հայ ցեղը, վոր Արամեյյան և Մեդեայան տիրապետության շրջաններում, կրելով պարսկական, առաջին հերթին և հելլենական ազդեցություն, յոռն են եր, բարբարոսկան գրություններից բարձրացել եր, զիտակցում եր իրեն իբրև արդեն կազմակերպված ուրույն ազգություն, իր բնավորության եական գծերով և իր մեջ ույժ եր ղգում հանդես գալու Մեծ Տիգրանի որով նույն իսկ իբրև մեծ պետություն:

Դարեր շարունակ խաղաղ կյանք վարելուց հետո՝ հայ ժողովուրդն այժմ ապրում է մի իսկական վիպական դրություն ցաղնական շրջան, յերբ Արտաշատ քաղաքի հիմ-

Ուղղվել Մ. Արեղյանի՝ 1. ,,Ընդհանուր տեսություն Հայաստանի բանաստեղծության,, Թիֆլիս 1917. 2.,,Հայ ժող. առասպելները Մ. Խորենացու Հայոց պատմության մեջ,, ԵՃԻԻԻԻԻԻ 1901: Այստեղ բերված են նաև ուրիշ աղբյուրներ: 3.,,Հայ ժողովրդ. վեպը,, 1906 ԹԼԻ,, Աղագերական Հանդեսի,, մ 2, այլ և առանձին գրքով:

Այս գրվածքը դասադիրք չէ և վրչ էլ դասախոսություններին միակերպ համառոտություն, այլ, ըստ պահանջման համալսարանի, մի սեղմ ու յերգեմն ավելի, յերբեմն, պակաս չափով կարճառոտ ընդհանուր տեսություն, հարմարեցրած ուսանողներին վրչ թե իբրև ձեռնարկ թառայելու համար, այլ լոկ առաջնորդ լինելու: Կան ամբողջ հատվածներ, նույն իսկ գրեթե ամբողջ սեմեստրի դասախոսության / Նոր ժող. վեպը /, վոր մի յերկու բառով կամ մի քանի տողով են հիշված. ուսանողներն այդպիսի գեղեցիկում, ինչպես և ընդհանրապես, պետք է ոգտըվեն ցույց տրված աղբյուրներից:

Մ. Ա.

939 37

Հ.

Հ Ա Յ Ժ Ո Ղ Ո Վ Ր Դ Ա Կ Ա Ն Վ Ե Պ

Անտիոքոս Մեծի պարտությունը Հռոմայեցիներից Մազնեզ - իայի մոտ /190 թ. թ. ա./ անմիջապես ազդանիշ է լինում, վոր հայերը նորից ձգտեն անկախություն ձեռք բերելու: Բնիկ իշխանների ձեռով հիմնվում են յերկու իշխանություններ, վորոնցից Արտաշատի թագավորությունը կարողանում է շուտով ընդարձակել իր յերկրի սահմանները և իր մեջ ընդունել ամբողջ Մեծ Հայաստանը: Այս ժամանակներին սկսած՝ հայ ցեղը, վոր Աքամենյան և Մեդակյան տիրապետության շրջաններում, կրելով պարսկական, ասորական և հելլենական ազդեցություններ, բարբարոսկան գրությունից բարձրացել էր, գիտակցում էր իրեն իբրև արդեն կազմակերպված ուրույն ազգություն, իր բնավորության եական գծերով և իր մեջ ունիտեր ղգում հանգես գալու Մեծն Տիգրանի որով նույն իսկ իբրև մեծ պետություն:

Դարեր շարունակ խաղաղ կյանք վարելուց հետո՝ հայ ժողովուրդն այժմ ապրում է մի իսկական վիպական դյուցազնական շրջան, յերբ Արտաշատ քաղաքի հիմնաքարը դրվում է:

Ողբվել Մ. Արեղյանի՝ 1. ,,Ընդհանուր տեսություն Հայաստանի բանաստեղծության, թիֆլիս 1917. 2.,, Հայ ժող. առասպելները Մ. Խորենացու Հայոց պատմության մեջ, իշխանի 1901: Այստեղ բերված են նաև ուրիշ աղբյուրներ: 3.,, Հայ ժողովրդ. վեպը, 1906 թ. լի, Աղաբաբական Հանգեսի, մ 2, այլ և առանձին գրքով:

հարկուծյուներ /180 թ. ֆ. ա. / մինչև հայ Արշակունյաց հա-
րկուծյուներ /66 թ. ֆ. յ. / և աշխուհեաւ մինչև 4-րդ դարի
վերջերը հասարկում են Հայաստանում մեծամեծ գործեր , հիմ-
նովում են խաղաղորդություններ ու քաղաքներ , փոխվում են
հարստություններ , իրար հետ բախվում են մեծ տերություններ
և Հայաստանը դառնում է յերկարատեւ պատերազմների վայր : Այս
ամենը գործող տղամորթություն թողնելով , ժողովրդի յերկակայութե-
ան վրա՝ առաջ է բերում բազմաթիվ պատմական յերկ-
գեր , զրույցներ և ավանդություններ , և այդ ժամանակ հիմք
է դրվում հայ ժողովրդական բանաստեղծության , վոր կապված է
յեղեւ հայ ազգի պատմական կյանքի հետ և դրանից բխելով՝ նրա
այդ կյանքն և իդրաւներն է պատկերացրել իր մեջ : Պատմական
նշանավոր անձերն ու գեպքերը — Արտաշես Ա. իր հիմնած Թագա-
ւորությամբ , Մեծն Տիգրանն իր անձով և բախով , մյուս Ար-
տաշեսներն ու Արտաշատները և Արշակունյաց հիմնադիր Տրդատ
Ա. իր նախորդներով և հաջորդներով — նյութեր են դառնում
ժողովրդական վեպի ու զրույցի և յերգվում յարգիչներից :
Արդարեւ , դրանից առաջ եւ յեղեւ են յերգեր , զրույցներ ու
տառապանքներ / Հայկի և Բելի , Արա գեղեցիկի և Դա-
մբրամի , Անգեղ Տորգի , վահագնի առասպելները / , բայց դրանք
ուսեցել են ավելի ընդհանուր գայուն ցարանահան
բնավորություն և շատ քիչ պատմական ազդեցութե-
ան են կրել . մինչդեռ այս նոր յերգերն ու զրույցները հայ
կյանքի արդյունքն ու առեղծադործությունն են և մեր ազգա-
յին նախնական քառասուն տարեկան յարկուծյուներ

Դա սկզբում , հարկով , շատ տարրական ու անարվեստ մի
նով է յեղեւ , պարզ ու միամիտ մի բանաստեղծություն , փոքր
թիվովներ բնական դրությամբ , յերգեր ու զրույցներ հերոս .

ներքի քաջագործությունների մասին , պատմական յերգեր , վորոնց
մեջ պատմած են յեղեւ տոհմերի ժադումը , քաղաքների հիմնադ-
րությունը / Արտաշատի , վաղարշապատի և Տիգրանապոլի / , կը-
ռիվներ և այլն : Այս ամենը , սակայն , յեղեւ է ժողո-
վրդահան լեզու , կապ վեպի տարերքը , ազնվական բնավոր-
ությամբ , վորովհետեւ ազնվական դասակարգի արտադրություն էր :
✓ Ժամանակի ընթացքում այս սկզբնապես անշատ վիպական յերգերն
ու ավանդությունները , վիպական վորու ընդհանուր հատկությամբ
միանալով իրար և նախորդ դարերի ժառանգած յերգերի , առասպել-
ների ու զրույցների , վորոնք մասամբ փոխառություն են պարսիկ-
ներից և ասորիներից , մի վիպական ամբողջություն են առաջ բե-
րած , կազմելով պատմական — առասպելական յերգերի ու զրույց-
ների յերկու մեծ շրջան . նախ՝ Հայոց վիպասանութիւն , նորք
Առասպելաց կամ վիպասանաց / այլ և Բուեւեւաց երգք / , վորի
կենտրոնն յեղեւ են Մեծն Տիգրանն և Արտաշեսը , և ապա՝ մի
յերկրորդ շրջանի ևս , վոր կոչելով յե , , Պարսից պա-
տեհազմ , վորի մեջ պատմած է հայերի կռիվը Սասանյաց
դեմ մինչև 4-րդ դարի վերջերը : Այս յերկու վիպական շրջան-
ները , մասովանց առաջինը , — մի քանի ուրիշ առասպելների հետ
Հայոց Գալի Հայկ գյուլցազնի , ասոված վահագնի , Տուրք Ան-
գեղի , Արա Գեղեցիկի և ուրիշների մասին , — շատ վաղ սկսել են
մշակվել արվեստավոր յերգիչների և վիպասանների ձեռքով , վոր-
ոնց մասամբ պատմում եյին , մասամբ յերգում փանդիով / բամ-
բիով / նվազակցությամբ :

Երբ ինչպիսի տարվեստով և հորինված -
քով են զարգացած յեղեւ այս հին վեպերը , այդ մասին շատ
քիչ բան կարող ենք իմանալ այժմ : Դրանց միակ աղբ -

յ աւ ր ն ե ր ը մ եր մ ի քան ի հին յեկեղեցական տաճարից-
 ներն են, վորոնց այդ յերգերից շատ քիչ բան են բառացի մեջ
 բերվում. նրանք պատմում են մեծ մասամբ բովանդակությունը,
 այն եւ չաճախ խառնած ուրիշ աղբյուրներից քաղած նյութերի
 կամ թե իրենց յենթադրությունների ու մեկնությունների հետ:
 Գաւստոս Բիւղանդը քրիստոնեաբար նայելով՝ քաջարձակ արհա-
 մարհում է առաջին շրջանի վիպասանությունը, վորովհետեւ դա
 հ ե թ ա ն ու ա կ ա ն ք ն ա վ աւ ր ու թ յ ու ն ու-
 ներ, մարդկանց հետ խառն գործող անձեր են յեղե, աստվածները
 և զանազան վոգիներ, քաջքեր ու մանավանդ վիշապներ, մինչդեռ
 յերկրորդ վիպական շրջանի մեջ, վորից շատ ոգավում է փաւստո-
 սը, պակասում է հրաշալին ու գերբնականը. գործող անձերը սո-
 վորական մարդիկ են, և նյութն ընդհանրապես ավելի պատմական
 է, լի է ն ց ա զ ա կ ա ն գծերով: Մովսէս խորենացին,
 առաջին վիպական շրջանի գլխավոր աղբյուրը, առանձին գովես-
 տով չի խոսում մեր նախնիների բանաստեղծական շնորհքի մա-
 սին. հունական, պեթե ու ոչորդ, առասպելների հետ համեմա-
 րած՝ Հայոց առասպելները նրա աչքին շատ ցած են, շատ մոտիկ
 պարսկական առասպելներին: խորենացու քննադատությունը պետք
 է իրականության մոտ համարել: Բայց և այնպես մեր հին վեպը,
 թե առաջին և թե յերկրորդ շրջանի, բոլորովին անարվեստ չի
 յեղել: Նա կազմված է յեղել, ինչպես մեր արդի ժողովրդական
 վեպը, վ ա ռ թ ե ց վ ա ռ թ ի ի ր ա Ր հ ա շ ա Ր թ ա ղ
 /Մարտ կամ վիշապաղուհի իբրև կենտրոն վեպի/, Անոյշ մօքս
 վիշապաց, Սմարտիկան վիշապի առասպելը, Արգասան, վիշապ
 և Սաթենիկ: Արտավազդի փակվելը Մասիսի վտակում /:

հ ե ռ ու ն ե Ր ի առաւելին զրուսցն երթ 9,
 վորոնցից յաւրաքանչյուրն իր ներքին բարոյական միությամբ
 մի հետաքրքիր ամբողջական պատվածք է յեղել, զարգացրած վի-
 պական մանրամասներով և բավական ճոխ լեզվով, ամբողջ մի մնա-
 յունն արվեստավոր և և ստացած, վորով և այդ վեպը, ժազան լինե-
 լով քաղաքական կենտրոնում - Արտաշատում - տարածվել է և հա-
 բառակը զանազան կողմերում / Գողթան /,
 Այդ վիպական փոքրիկ յերգերի համակը, վոր բերում է խո-
 րենացին, նկարագրում է վիշապաղաղ վահագն աստուծո անունը:
 Երկներ երկին, երկներ երկիր,
 Երկներ և ծովն ծիրանի .
 Երկն է ծովուն ունէր
 Եւ զկամրիկն եղեգնիկ :
 Ընդ եղեգական փող ծուխ ելանէր,
 Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր,
 Եւ ի բոցոյն վազէր
 խառտեալ պատանեկիկ:
 Նա հուր հեր ունէր,
 Բոց ունէր մօրուս,
 Եւ աշկունքն էին արեգակունց:
 Պատմագիրը այս յեղի շարունակությունը բառացի չի բե-
 րում, այլ բավականանում է միայն հիշատակելով, թե հետո
 նույն յերգի մեջ ասում էյին թե վահագն կովել է վիշապների
 հետ և հաղթել նրանց, և ապա թե նրա վրա յերգում էյին նաև
 Հերակլի քաջադործություններին շատ նման բաներ:
 Հայոց վիշապաղաղ վահագն աստուծո անունը, հավանորեն
 և պաշտամունքը, փոխառություն է պարսիկներից. դա ի՞նչ ա-

նուսնով հին պարսից վերերթրագնա աստվածն է, համապատասխան
հնդկական ինդրա վերերթրագնայի /վիշապասպան/, վոր սպանում
է ամպրոպային վիշապին: Մեր յերգի մեջ զարմանալի կենդանի
պահպանված է հնդկական աստծու ծնունդն յերկնքից, յերկրից,
յերկնային ժովից ու բուսերից, վորը գտնում ենք Ռիգվեդ-
յի մեջ, միանգամայն և նրա յերևան գալը իբրև հրեղեն արե-
ղակնաշյա խարոյաշ պատանյակ: Վոր ծնվելուն պես բոցերի մի-
ջով վազում է ամպրոպային վիշապին ապանելու, վորը կենդանի
մնում է մեր աշխարհի ժողովրդական հավատալիքների մեջ ևս:
Այս ամենը, հարկավ խորին հնությունից է գալիս և յերգն
ինքն էլ թեպետ ուշ ժամանակում գրի առնված, կրում է նախ-
նական բանաստեղծության գորշմը: Բանաստեղծը վիշապաջալի
հնունդը նկարագրում է առանց շտապելու, նա նյութը զարգա-
ցնել է չելու: զարգացման տեղը բռնում են պարզապես կրկնու-
թյունները: Բայց նա գիտե արդեն մակերևույթների, հանդիսություն-
ների ու զուգահեռականության գործածությունը, վոր հատուկ
է ամեն մի ժողովրդական յերգի: Յեվ վերջապես նա գիտե մի ու-
րիշ ձև ևս, նվազական բաների գործածությունը, վորով էր փա-
վաքշանքն ու սերն է ցույց առլիս զեպի նորածին մանուկը:

Գալով վեպերի սերքինին՝ մենք տեսնում ենք, վոր բա-
նաստեղծները առանձնապես սքանչանալով և վորդավորվելով Մեծն
Տիգրանի աշխարհակալ թագավորությամբ, Արտաշեսով և ուրիշ-
ներով՝ նրանցից ստեղծել են թագավորների ազնվացած կտա-
րեւատիպեր/ իրական պատմություն և վեպի բազմաթյուն /,
Հակառակ քրիստոնեական ճշմարտության վորդուն. վորով մարմինը
վռչելի էր համարվում, մեր վեպի և առասպելների մեջ, նույն
իսկ քրիստոյա մատենագիրների բերած բովանդակության մեջ

առանձին ուշադրություն է դարձրած դյուցազների քիզի-
կանի տեսքի նսւթյունն երիւ հաշո-
ղությունների և նույն իսկ նրանց արտաքին զարդարանքների
վրա: Նրանք ընդհանրապես սիրված են զեղեցիկութամբ և ու-
ժով, հաշոգակ և երազ շարժումներով: Տիգրանը իր մարմնով
մի սքանչելի դյուցազն է, իսարտեաշ, և ազեքեկ ժայրին
հերաց. երեսօջ դուռնան և մեղուակն, անձնեայ և թիկնաւ ետ
առնդաքարձ և գեղեցեոտն, քաշահասակ, ամեննին բուրդ առ-
գամովք համեմատ և ի գեղեցկություն աւարտեալ հասակի, ա-
ւոյդ ամենայնի, ըստ իրեարս պատշաճեալ և ուժով ոչ զոք
ունեւով իւր զոյգ, և Աստղես գեղեցիկ և ուժեղ են նաև ու-
րիշները / Հայկի նկարագիրը /:

Նրանք հոգեպես եւ արի ու քաջ են, իմաստուն զգաստ
և պերճախոս. թագավորները նաև արդարադատ ու շինարար: Ա-
ռաքինության մի այնպիսի ըմբռնում, վոր և հաստատվում է
նաև մեր զինքաբանությամբ: Ամենից սիրված վիշապաջալ աստը-
ծու մականունն է քաշն վահազն, վորից և հեթանոս թագավոր-
ները քաշություններ են հայցել: Մի ուրիշ սիրելի զինու-
թի, Անահիտը, որով կեայ և կենդանութիւն կրէ երկիրս, և
Աստվածների հայրն և յերկնքի ու յերկրի արարիչն է Արի Ա-
րամազդը: Վոր իր արիությամբ լիություն և պարարություն է
շնորհում աշխարհին, ինչպես և Տիգրանի համար յերգվել է, թե
իւր արիությամբ հարստացրել է մեր աշխարհը: Թագադութեան
և շինութեան բերող՝ իւզով և մեղու զհասակս ամենեցուն պա-
րարեալն, առում է գեղեցիկ հոգևածով հայտնելով նաև իր
թագադասեր և շինարար վորին: Նույն շինարարությունը տես-

Հայոց, որ է փառք ազգիս մերոյ և կեցուցիչ, կոչվում է
մայր ամենայն զգաստութեանց:

նում ենք առանձնապես նաև Յերվանդի և Արտաշեսի համար, վո-
րոնք քաղաքներ են շինում, անտառներ անկում, յերկիրը բազ-
մամարդացնում, յերկրագործության և արվեստների համար հո-
գում: „Ասիայի ժամանակս Արտաշեսի ոչ գասնել երկիր անգործ
յաշխարհիս Հայոց, ոչ լեռնային և ոչ դաշտային, յաղացս շի-
նութեան երկրիս“, — ահա ամենամեծ գովեստը, վեր արվում և
մի թաղավորի:

Այսպիսի գծերով հարուստ և վոչ միայն առաջին վիպական
շրջանը, այլ և յերկրորդը. այստեղ գտնում ենք նաև հավա-
սարմության, վեհանձնության, անձնուրացության, հայրենի
հող ու շրի սիրո սքանչելի պատկերներ, վորոնցով ոժտված են
վասակ, Աուշեց վորավարները և ուրիշ հերոսներ: Հղամարդ-
կանո հեռու կան նաև մի քանի կանացի տիպեր. Տիգրանի քույր
Տիգրանուհին, „գեղեցիկն ի կանայս և խոհեմ“: Հանգիսա-
նում և յեղբայրասիրության ոգինակ, իսկ շամիրամը, հին
սիրո աստվածուհին, յերևան և գալիս իր սովորական բնավո-
րությամբ իբրև մարտիկ գիցուհի ցանկասեր և վհուկ:

Այս վիպական բանաստեղծության հետ յեղել են և քը-
նաբանական յերգեր: Դրանք սակայն, շատ յերկար
ժամանակ մնացել են բնական վիճակի մեջ անաշուկ, նման մեր
արդի սարերգերին, վորոնք փոքրիկ յերգեր են 3-4 տողից
կազմված, վոր և բանաստեղծության նախնական ձևն են կազ-
մում բոլոր աղբերի մեջ: Հին ժամանակներից սկսած մեր այդ
յերգերի մեջ յերգու տեսակն են տարբերվում, նախ՝ ուրա-
խ ու թշուառ երգեր, վորոնց մեջ մտնում են հարսա-
նիքի, խրախճանքի և լոկ պարի յերգերը, և ապա՝, Լալ -

և ա ց բ ա ն ա ս տ ե ղ ծ ու թ յ ու ն ն՝ կամ կ ո ծ ի
ե ր գ ե ր, վոր հուղարկավորության յերգեր են: Թերկու
տեսակն ել միացած են յեղել պարի ու նվազի հետ/գործիքներ՝
փող, վին և փանդիւ/՝, բայց իրենց բնավորությամբ և բովան-
դակությամբ խիստ տարբեր են յեղել: Առաջին կարգի յերգերը
ուներցել են զվարթ և արձակ բնավորություն, կապված աշխար-
հային վայելքի հետ, գինեխումի և պար ու կացավի հետ:
Դրա համար և մեր քրիստոյա պատմադիրներն ուրախության յեր-
գերը կոչում են անարգանքով՝ „արբեցութեան երգեր“, „հեթա-
նոսական երգեր“, իսկ պարերը՝ „լկտի կացաճներ“: Նույն
անարգանքին և նույն իսկ հալածանքի յենթարկվել են յեղեղե-
ցու կողմից նաև լալեաց բանաստեղծութիւնները, վոր հորի-
նում ենք հաճախ նույն իսկ հուղարկավորության միջոցին,
/Գնելի թաղւմբ Բիւզանդի մեջ/: Թաղման ժամանակ ոռանձին
հանգեսներ ու ծեսեր ենք կատարում գիւղի շուրջը աղամարդ-
կանց և առանձին վողբասաց կանանց խմբերով, վորոնց պարագը-
լուի եր կանգնում մեռելի կինը: Նվազելով փող, վին և փան-
դիւ՝ յերգում, ծափ ենք տալիս, պարում ենք՝ արք և
կանայց պղծութեամբ միւսադուլեամբ պարուք գեմ բնդ գեմ հար-
կանելով՝, բարձրաձայն կոծալով ու ճչալով: Այս յերգը-
րոց տեսակի յերգերը, թեպետ աշխարհի վաղելությունից
շատ հեռու, բայց դարձյալ կապված ենք այս աշխարհի կյան-
քի հետ, վորից հավիտյան զրկվում եր մեռելը, վորի համար
և անհուսությամբ վողբում ենք:

Այս հին յերգն ու վիպաստնությունը կազմեցին հիմունք
մեր ապագա զրազոբ բանաստեղծության:

Վերջին մեջ տիրաւ ծախսը հաւաքել հասանելի համարը , յետեւ մի-
այն մեր գրականությունը շարունակելը քննարկեմ ճանապարհով
ընթանալ : Բայց մեր ազնվականությունը սնունդ գտնվեց , նա
գործ միջոցով չմշակեց իր բանաստեղծութեան տեսակները մեր
գրականութեան սկզբում , 5-րդ դարում , կար սակաւ ինչ նոր
հարուստ ու զորեղ դաս՝ յեկեղեցական կառնութեան
յոռւնը , վոր ալեւի զարգացած էր և իր անձնական փառա-
սիրական ձգտումներից հետո՝ հոգում էր յեկեղեցու համար :
Բնութի նա կարիք զգաց զրի ու գրականութեան , և վոչ թէ ազ-
նովականությունը , վոր չկարողացավ վոչ միայն բարձրանալ ,
այլ նույն իսկ ազգային անկախությունը պահպանել : Մինչդեռ
մեր յեկեղեցականութեան , ընդհանրական , վոչ միայն բը-
րիւտոնեւորութեան վառնալից զոյութեանը պաշտպանեց , այլ և
ազգային ինքնութեան յեկեղեցի կազմեց : Այս պատճառով մեր
գիրն ու գրականութեանը շնորհ ընդ յեկեղեցական նպատակն
ների համար , վորոնցից առաջինն ու գլխավորն էր հեթանո-
սութեան տեղ տարածելը քրիստոնեւորութեանը : Եւ վորովհետեւ
հին յերդն ու վեպը հեթանոսական էին , ուստի յետ մզկե-
ցին յեկեղեցականութեանից , քանի վոր քրիստոնեւորութեան
յեկեղեցի էր այդ ամենը վոչ թէ պահելու և զարգացնելու համար
այլ վոչնչացնելու և տեղը նոր հոգևոր կյանք ստեղծելու և
իր ճգնաժամական վոգով նույն իսկ աշխարհն ու յերկրավոր
կյանքն ուրանալու յանուն մի յերկնավոր հանգերսյալ կյան-
քի :

Բայց ինչքան ել յեկեղեցականութեանն աշխատել դրա
համար . զարձակ հին բանաստեղծութեանը չէր կարող մո-
ռացութեան արվել : Աշխարհականը , ազնվական թե ուսմիկ ,

վորոնց այդ դարերում մասնորոշաւ շատ չէին տարբերվում
միմյանցից և միշտ ել սիրով լսել և պատմել են արևելյան
առասպելները , — յերկառ ժամանակ դեռ պահում է իր սեփհա-
կան բանահյուսութեանը : Եւ այստեղ մեր գրականութեան
մեջ սկզբից հենց յերկրութեանն է մտնում : Մի կողմից
աշխարհական բանաստեղծութեանն
է , շարունակութեան սկզբնական բանահյուսութեան , վոր
ինքնութեանն է և ցոլացնում է իր մեջ ազգային կյանքը ,
ալեւի արևելյան և հեթանոսական ճնաժորութեամբ . բայց ազ-
գի ընդհանրութեան հետ հեղհեղեք քրիստոնեւորութեամբ համակ-
վում է . յերկար դարեր յենթակա յե արհամարհանքի և նույն
իսկ թշնամական վերաբերմանը , ապրում է միայն անգիր ա-
վանդութեամբ , դրա համար գրանից շատ քիչ բան է մնացած
և հասած ապագային և գեղատառաւ դեռ այդ քիչն է : Դեռ
միասին ժողոված և ուսումնասիրման չէ . — մյուս կողմում
յեկեղեցական գրականութեանն
է , վոր մեծ մասամբ զուրկ է ինքնութեանութեանից , կապ-
ված չէ ընդհանուր ազգային կյանքի հետ . հակված է ալեւի
գեղի արևմուտք , այն բնավորութեամբ , վոր ունի յեկեղեցա-
կան գրականութեանն ընդհանրապես քրիստոյա ազգերի մեջ :
Պա առանձին սիրով մշակվում է՝ արտագրելով մեծ թվով յերկ-
րոր , ուստի և հայտնի յե իր հարստութեամբ , բայց Հայաս-
տանի հաճախի ալեւմուտքների պատճառով գրանից ել շատ
բան կորստի յե մատնված , և մնացածն ել դեռ նոր է ուսում-
նասիրութեան առարկա դառնում :

Մեր այս յերկու տեսակ բանահյուսութեանները յերկար դա-
րեր իրենց առանձին ճանապարհով են առաջ դնում . բայց իրա-

րից տարբեր լինելով հանդերձ միմյանցից թուրովին ան-
կախ չեն : Յեթե յեկեղեցին վերջիվերջո իր հոգին մտցնում
է հայ ժողովրդի մեջ , աշխարհիկ բանաստեղծութիւնն եւ
մեկ մեկ իրեն զգալի յէ դարձնում ինչ ժամանակ պատմաբո-
ւոյան ապա և այլ դրական տեսակներն մեջ : Յեւ մեր ինչ բա-
նաստեղծութեան զարգացման ընթացքը հետաքրքիր է գլխավորա-
պէս այս յերկուսի հարաբերութեամբ և փոխադարձ ազդեցութե-
ամբ :

Բացի այդ՝ վաղ միայն ինչ վիպասանութիւնն ուսումնա-
պելները յերկար դարեր շարունակ հարստեւել են և մասամբ
հասել նույն իսկ մեր որերը , այլ և 5 — 7 թի դարերում
ստեղծվել է մի յ եր ո թ ո թ Վ ի պ ա կ ա ն զ ր ու ց-
ն ե թ ի շ թ շ ա ն , ինչպէս , „Տարօնոյ պատերազմն“ , վոր
գրված է Յովհան Մամիկոնեանի ձեռով վաղ քան 8-րդ
դարը : վերջապէս 9 — 13 թի դարերում կազմվում է նույն իսկ
մի շ ո թ ո թ ո թ Վ ի պ ա կ ա ն զ ր ու ց ների շրջան և ժողովրդա-
կան վ ի պ , վոր սկզբում ունեցել է տեղական բնութիւն , ապա
տարածվել է շատ կողմեր և հասել մինչև մեր որերը : Դա մեր
արդի ժողովրդական վեպն է՝ „Սասուն ձուկը“ , „Սասունցի
Դավիթ“ , Մհերի և ուրիշների վեպը , վոր իր եութեամբ արդեն
հասնատուն կերպարանք է ստացած յեղել մինչև 14-րդ դարը :
Դրանից բազմաթիվ վարիանքներ բառացի գրի առնված ունենց
արդեն 19-րդ դարի վերջին բառարանից սկսած : Այս նոր վեպե-
րի մեջ փառաբանվում է հայ ազգի գարավոր կռիվը , վոր նա
վարել է Թշնամի ազգերի և հրոսակների դեմ , սկզբում պար-
սիկների , ապա արաբների և յեզիպտացիների դեմ Խոսեւոյան
հարստութեան ժամանակ , մշակվել են նոր գաղափարական տիպեր ,

գլխավորապէս հայրենասիրութեան , քաջութեան և ազատութե-
ան :

Մ. Աբեղյան , Հայ ժողովրդական վեպը . / Ազգագրական
հոնդես 1905 թ. / :

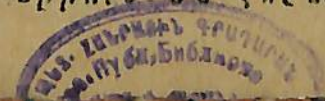
շատ հարուստ և բազմակողմանի յոյսերով : Կարելի չէ ասել
 վոր ժամանակի յեկեղեցական գործակալն տե-
 րակալն երից վոչ մի շահավոր աշխատանք չեն թողել
 ասանց թարգմանելու : Այստեղ գտնում ենք թղթեր , կանոններ ,
 ճառեր : Չատարակութուններ , մեկնություններ , աղոթքներ ու
 հոգևոր յերգեր , վկայաբանություններ , պատմական գրվածքներ ,
 սպա քան դաստիարակող , ճարտասանական փիլիսոփայական և
 քերականական աշխատանքներ զանազան հեղինակների , և նույն
 իսկ հանգանաբանական տիպեղերադրական , բժշկական ու վի-
 գական յերկեր և առակներ : Կան թարգմանություններ , վորոնց
 բնագիտությունը կորած է , ուստի և հայերեն թարգմանություն-
 ները ուսանում են մեծ արժեք : Ինչպես թարգմանական ուղղութ-
 յունը չին հասնում գրականությունը պոետիկ և դրեթիկ միջև և Թ-
 րգի գործի կեսերը , և դրանով հայ միտքը շարունակ հաղորդա-
 կից և լինում արևմտյան քրիստոյա աշխարհի հետ :

Գործադրության մեր գրականության առաջին դարերի շատ յեր-
 կեր կորած են , իսկ մնացածներից շատերի գրություն ճիշտ
 ժամանակը հայտնի չէ : ուստի միջին աշխարհի հայրավոր չի
 եղել , վոչ միայն թարգմանական ուղղություն և ընդհանրապես հայ
 գրական կյանքի զարգացման ընթացքը ճշտությամբ վորոշել :

1/ Գրիգոր Նիսացի իրենիս եպիսկոպոս Եփեսոս Ասորի ,
 Բարսեղ Կեսարացի , Թովհան Ոսկեբերան Սեբերիանոս Կիւրեղ
 Երզնաստեղծացի , Գրիգոր Սքանչելադործ , Եւսեբեոս Կեսարացի ,
 Գիորգ Եփրայեցի , Գրիգոր Նազիանզացի , Աթանաս Մեծ Տիմո-
 թեոս Կոնզ , Գիորգիս Արիպագացի , Արիստոտել , Պորփիր , Գի-
 ոսի Թրակացի , Սոկրատ Սքոլաստիկոս և ուրիշներ :

Բայց և այնպես այժմ այս հասարակ հայտնի չէ , վոր հը-
 նումն յեղել , են առանձին գրական հոսանքներ կամ քա-
 կան ղարոցներ վորոնք իրարուց տարբերվում
 են իրենց մտածողության յեղանակով և վոճով : Մի կողմ
 դրական հիշատակարաններ , լինին ինքնուրույն թե ասորե-
 րենից կամ հույարենից թարգմանված աչքի յեն ընկնում
 բոլորովին մաքուր հայկաբանությամբ յերբեմն , շատ կա-
 նոնավոր պարզ և հստակ վոճով , յերբեմն էլ զարդարուն
 ու պերճ լեզվով , անկանոն և լի ավելորդաբանությամբ : Մի
 ուրիշ կողմը թարգմանություններ գրված են ընդհանրապես
 հարթ և պարզ հայկաբանությամբ բայց հաճախ յուրաքանչեւ
 թարգմանում են ասորերենը , քառանյութ հայ լեզվի վո-
 ճուց : Թե՛ վերջապես կան բազմաթիվ յերկեր ավելի ճար-
 տասանական , փիլիսոփայական և դավանաբանական վորոնց
 բնորոշ հատկությունն է հունաբանությունը , շեղիակաները
 իրենց մտածողության յեղանակով շատ հեռու յեն հայերենից
 և բառացի թարգմանում են հունարենը , նորանոր բառեր հո-
 րինելով հունարենի նմանությամբ : Այս դրական ղարոցնե-
 րի ժամանակն ևս ճիշտ վորոշված չէ , ընդհանրապես ընդու-
 նում են վոր առաջին յերկուսն ավելի չին են , սկզբնա-
 կան շրջանին են վերաբերում , ընդ յերկուսն , հունասեր-
 ների ղարոցը , 6-րդ և ավելի 7-րդ դարում և զարգացել ,
 վերջնապես , հաստատվում է , վոր 5-րդ դարի վերջին
 քառորդին արդեն յեղել ևս իրստ հունաբան լեզվով թարգ-
 մանություններ : Այդ ժամանակներից ել հենց հունական
 ազդեցությունն ավելի ու ավելի զորանում է , հայ յերկ-
 ղեցականներն ավելի սիրում են հունական դիտու :

339
337

ընթացումը չէ: Հեղինակը հետևում է թարսեղ Կեսարա-
ցուն, փիլոսոփային, Արիստոտելին և ուրիշներին, տեղեկ-
նությունից թարգմանում է: Այս աշխատանքը և Նիկիի, Նիկի-
կի, Նիկիի կազմում են հետագա հեղինակների համար գլխա-
վոր աղբյուրները նույն նյութի մասին:

Բառագործությունը հաջորդ դարերում կարիք չկար դառ-
նալ, վորովհետև քրիստոնեությունն արդեն հաստատված
է: Մյուս կրոնական տեսակները, սակայն, մեկնություն,
դավանաբանական գրվածքներ, զանազան կրոնական և յեկեղե-
ցական խնդիրների մասին թվեր /վորոնցից կազմված են հե-
ռագայում առանձին ժողովածուներ/, վոչ միայն հարատևում են
այլ և խիստ սիրված են: Այս կարգի դրական հիշատակարան-
ները մեծ մասամբ հրատարակված և ուսումնասիրված չեն:

Առանձնապես զարգանում է հոգևոր պեղծա-
նությունը, լոր հպատակն է քրիստոնեական
բարոյակրթությունը գլխավորապես: Այս տեսակի և վոր վրա
հատուկ ուշադրություն էյին դարձնում վանական դպրոցնե-
րում ուր առանձին վարժություններով սովորեցնում էյին
աշխարհային ճանաչողական և արտասանել զանազան նյութի

1. Հիշենք իբրև ճառագիրներ, վորոնցից մնացել են ճա-
ռագիր և ներբողյաններ: 6-րդ դարում, Պետրոս Եպիսկոպոս Միևն-
ոսոց, Նիկիի վարդապետ, 7-րդ դարում՝ Մամբրե վերածնող, Յով-
հան Մայրապետների վերջինս բացի նշանավոր ճառագիր լինե-
լուց, ունի նաև դավանաբանական ժողովածուներ: Թեոդորոս
Բարեպետը, Մահակ Զորավորների Դաւիթ Անյաղթ, 8-րդ դա-
րում ստեղծել են ճանաչողական Ծովհան Ծանեցի և ուրիշներ այս

մասին: Դրա համար իբրև առաջնորդ ունեյին զարգայի:
Պոլսի դպրոցը և հունարենից 7-րդ դարում թարգմանված
Պիտոյից դեբբը: Մյուս դարից սկսած՝ ճառագիր սկզբնական
պարզ և բնական բացատրություն յեկանակը հետզհետե փոխա-
նակվում է հռետորական արվեստակյալ ձևերով: ճառագիրս -
ները բանեցնում են մի շինծու պեղծ լեզու և սիրում են
համանիշ բառերը և արտահայտությունների կուտակություն
դործ են ածում ինքնաստեղծ բառեր և յերկար պարբերությո-
ւեր, շախաղանց ծանր խճողած և վերամբարձ վոճ: Միս հը-
ռետորական խթնաբան լեզուն այնուհետև շարունակվում է
և հետագայում և մտնում է ուրիշ դրական տեսակների և
նույնիսկ բանաստեղծության մեջ ևս: 9-րդ դարում արդեն
հաստատված ենք տեսնում գրություն յերկու յեղանակ պարզ
և հռետորական կամ, մեկին բան, և յաժողով ճառ: Միև-
նույն յեղանակները, դրում էյին նայելով նյութի յեղ-
բեմն մեկին, նույն իսկ ժողովրդական պարզ ձևով, յեղ-
բեմն նաև այնքան միջին, վոր դժվար է հասկանալ, վոճա-
կան այս յերևցալթը, հարկավ բացառապես հայոց դրական
նության մեջ միայն չի յարևում այլ կա նաև թյուրքա-
դական և ալեքի ստորին դարերի ասորական դրականության
մեջ, ուր բնական արտահայտությունը յերբեմն շուտ էյին
տալիս և դարձնում մի հանելուկ, վորի բանալին տեղեկ էր
ոչնեմալ հասկանալու համար: Մեր լեզվի մեջ վոճն այս
աստիճանի մթություն հասնում է 11-րդ դարում Դրիգոր
Գիստրոսի մի քանի յերկերի մեջ

Գրեւոր այս յեղանակից գրեթե ղեկ է մեր հին գր-
քակաւոթյան մի կարեւոր հոգւոյն — պատմաագրոյ —
Գրեւոր Վորսկաս Ծառ դարից շարունակվում է
մինչեւ 18-րդ դարի վերջերը: Առաջին պատմական յերկն է
Ս. Մեսրոպի աշակերտ և գործակից Կորեւնի վարք
Ս. Մեսրոպի ղ. վաթ 140 — 145 թվականների մեջ, Վորի մեջ
պատմում է հայ գրեթե գյուտը և գրականության սկիզբը: Դա
իսկապես վոչ պատմությունն է և վոչ կենսագրությունն, այլ
պատմական մի հերթողյան, Վոր մեջ հեղինակը փառաբանում
է իր ուսուցչին: Երբ ժամանակներում է հորիսված և Ու-
գաթան գեղոսի հայոց պատմությունը, Վորի մեջ
պատմվում է քրիստոնեական քարոզությունը Հայաստանում Ս.
Գրեգորի և եւով. մի ամբողջություն կաղմող, պարզամիտ րո-
թերցողի համա բավական հետաքրքր գրեթե վիպական մի
պատմվածք է դա: Վոր իր ղվարթությունն ստանում է Գրե-
թովոսապես ղապից Վոր հեղինակն ոգտվել է վոչ միայն
գրաւոր աղբյուրների, այլ և ժողովրդական վեպից ու
լրոյցներից, և կարելի յե ասել, Վոր գրքի առաջին մասը
իսկապեւ ղրդատ թագավորների կռիվները, ինչպես և Տրե-
գատի և Հեթիսիմե կուսի միջադեպը, ժողովրդական վեպի
ամփոփումն է միայն:

Յոդով, դեպքան վեպից շատ ավելի յե ոգովեւ նույն

Գրադարանի գրքերի փոխադրության համար 2 ա յ ո 9

Է. Ոգտվե՛ք Ս. Լաւիասյան - Հայոց մատենադրության
յատմութեան վիճարկի Թիփլիս 1899.

Պատմութեան մասին լուր յետեւեալ մի տարի շահան
հայոց պատմութեան սկզբին մինչև արդեաւս վերջի
բայց առաջին յերկու դարութեանն ընդ մեջն ինչ-
պէս կոչուած Ե հեղինակն ի գրվածքի մասեւոր աշխատ
Ե այն տեղին վերաբեր վեջանում Ե Արաբացի դարի պատ-
մութեանը Այդ դարի զեկաւոր ազգայնութեան հոգի էն
Ժողովրդական լեզուն որ գործածեցրեալ Ե հայոց իսկ յերկու
դար համար գրված Ե ժողովրդական պատմութեան վերջով
վիպական վեպով ու յեղանակով ինչպէս վերին մեջ Եստ-
յում փառաւոր պատմութեան մեջ զկա վոչ մի ժամանակագրու-
թեան, այլ պահված Ե միայն թագավորներն և իւրեքն հա-
շտութեան կարգը Պատմութեանը պարզ կերպով բաժանվում
են յերկու իմքի յեկեղեցական և աշխարհական: Եկեղեցա-
կան պատմութեան անկախ գրուածքն է ինչ որ Եստ-
Ե միայն, վորոնք հիշուված են աշխարհական պատմութեան
մեջ իսկ այս վերջիններն Արաբացի դարի պատ-
մութեան սկզբի մասին հետ, վաղմուս են մի վիպական աւ-
րոշնութեան, մի մեծ ժողովրդական վեպ, հայոց յերկուրդ
վիպական շրջանի: Դասից պատեցաւ մի վեպն
որովհետեւ առումն լեզուի մի շղթա, վոր մեջ պատմութեան
Եստ հաշտութեան տարեւորներն, Հայ Արշակունի թագաւոր-
ներն և Մամիկոնյան գործարարներն մասին: Ինչուհետ, իսկա-
կան պատմական շատ բան կա փառաւոր հայոց իսկ վիպական
մասերի մեջ, բայց այդ դերքը տեսարանի մեջ իրանով
վոր հարուստ Ե ազգայնական նյութերով Լուսկաններն
ներքին կյանքի նկարագրով Եստ, վոր վեպից Ե ժա-
ղում: Յեւ այս բոլոր յամար փառաւոր պատմութեան

մի բացառիկ տեղ է բռնում մեր հին պատմագրության մեջ, քաւատոսի և Աղաթանգեղոսի պատմութիւնների հեղինակներին մասին վոռոնք յերկուսն էլ տողորված են քրիստոնէութիւնը շորացնելու ձգտումով, մենք վաշինչ չգիտենք մի ժամանակ կարծում էրին թե այդ պատմութիւններն ավելի վաղ, քան զարում են գրված և թարգմանութիւն են հռոմէական թայց այժմ այդ կարծիքն անընդունելի յեն Իրանը գրված են Եւրոպէական նախ Աղաթանգեղոսի ապա քաւատոսի պատմութիւնը

Եւրոպէական վերջում գրող ինչ և քան փառաբանեցին հինում և նախորդ յերկու պատմութիւններն ու Իրանը բովանդակութիւնը և ինք շարունակելով հայոց պատմութիւնը այն տեղից, վորտեղ վերջանում է քաւատոսի պատմութիւնը, հասցնում է մինչև 480-ական թվականները վոչ ժամանակակից մասի համար՝ առ ոգտվում է նորիւնից և իրենից առաջ գրող պատմաբաններից, վորոնց անուններն չեն տալիս, բայց ժամանակակից գեագրերի պատմութիւնը նա անում է լսելով ականատեսներից և գոյգող անձներից իրենցից: Դրա համար և նրա գրած պատմութիւնը միակ հետգրուն և լավագոյն աղբյուրն է հայոց պատմութեան մի հարյուր տարվա շրջանի համար: Դիտաւոր նշումը հայոց կրօնական պատերազմներն են, վոր հայերը մղել են յաւանքան թագաւորների դեմ Եւրոպէական զաւարից մնում է և ճարտասանական մեծ հմտութեամբ գրված մի ընդարձակ թուղթ, ուղղված հայաստանի սպարապետ և մարկպան վահանաւոր Յովսէփ Յովսէփին, վորի մեջ պատկերացում է հայ յեկեղեցականների մտավոր գիճակը Եւրոպէական վերջին:

Պատմելու և շարադրելու արվեստի մեջ շատ ավելի բարձր են ուրիշ յերկու պատմագիրներ՝ Եղեշէ և Մովսէս Խորենացի, վորոնք և մեծ աղբեցութիւնն են թողել հաջորդ սերունդների վրա և դեռ մինչև հիմա էլ աղբում են: Եւրիշէն պատմում է հայ Արշակունյաց հարստութեան անկումից հետո հայոց պատմութեան մի 35 տարվա շրջան, մինչև 464 թ., յերբ կատարվում է առաջին կրօնական պատերազմը: Նա իրեն ժամանակակից և ականատես է դնում մի քանի գեագրերի, բայց այժմ քննադատութիւնը նրա գրվածք դնում է վեցերորդ դարում: Նա ունի գեղեցկի ղդացումը և աշխատում է, վոր իր յերկը կրե գեղեցկի ղրոշմը, ուսնի և նա իսկապէս վոչ թե պատմութեանը քրում այլ մի ամբողջութիւնն կաղմող վիպասանութիւն, կենտրոն ունենալով հայոց վարդապետ պատերազմը, վոր մանրամասն բացատրում է պատճառները, սկիզբն ու վարդացումը և հետևանքները: Գործողութիւնն առաջ է տանում դանդաղ, շատ յերկրորդական մանրամասնութիւններով, շարժարունը ծաղկաւից վաճով: Թեպետ և բովանդակ ճապաղ բայց այդ գրվածքն իր ամբողջութեան մեջ վայելուչ է ու դրամիչ: Սկզբից մինչև վերջ իշխող է արվեստը և իբրեւ ճարտասան հեղինակն ավելի ուշադրութիւնն է դարձնում գեագրերը բացատրելու յեղանակին և իր նպատակին, քան գեագրերն իսկ նպատակն է, վոր իր գիրքը քրիստոնէական կրօնի և իղճի աղտոտութեան մի արձան դառնա, վոր միշտ քարոզէ մահու ճակատագիր: Զուր իւրեն իր համար Դրա համար և նա հաճոյք բարակաւ իրաններ և հանում պատմութիւնը: Ի վերջոյ անում հանգիստ գրել ատում ու բարկանում

կամ հիանումը ու հափշտակվում , և աշխատում ե նույն
 զգացումները հարուցանել նաև ընթերցողի մեջ. շատ անգամ
 ել դույնելը լիանձրացնելով փառաբանում ու սրբացը-
 նում ե քրիստոնեություն համար կովորներին , հանդի-
 մանում ու պարսավում ե ուխտադրող ժողովին ու քրիստոնեու-
 թյան հակառակորդներին :

Եղիշեին ներշնչողը քրիստոնեական կրոնասիրտը-
 յունն ե , մինչդեռ Մովսէս խորեհնացու ե
 վոգելորդն ավելի հայրենասիրողությունն : Սրա անուով
 հայտնի յեն բաղմաթիվ աշխատանքներ ձեռնարկագրութիւն
 Պիտոյից Դերք, Մեկնութիւն քերականի, մի քանի մասնա-
 վոր պատմական գրվածքներ, ճառեր, ներբողներ, հոգևոր
 յերգեր. բայց ամենից կարևորը , վորով և հեղինակը հըռ-
 չակված ե , ե նրա «Հայոց Պատմությունը» վոր սկսվում
 ե նախնական ժամանակներից և հասնում մինչև 440 թվա-
 կանը: Թե՛ վոգելհետև հեղինակն իրեն դնում ե Ծորդ դա-
 րում իբրև աշակերտ Ս. Նահապի և Ս. Միսրոպի, ուստի նրա
 գրած պատմությունը , մանավանդ Ծորդ դարի մասը, մեծ ար-
 ևեք ունի : Բայց 19-րդ դարի Հերշին քառորդից սկսած
 քննադատներն ընդհանրապես ընդունում են , վոր այդ Գիւրգ
 հորիված ե վոչ վաղ քան 17-րդ դարի վերջին քառորդը:
 Երանով խորենացին մասամբ հարցին իր նշանակությունը ,
 հանգամանք յերբ հայտնի յեղավ , վոր նրա պատմության մեջ
 շատ բան գիտնական համբերացիա յե և վոր նա իբրև
 աղբյուր հիշատակած էին նշանակոր պատմագիրներից ան-
 միջապես էի ողտվել , այլ նախքան կեսարացուց: Բայց
 և այնպես նրա գրած Հայոց Պատմությունը մնում ե իբրև

առաջին կարգ մատենագիր: Թյո Կ. հարուստ բաղմադա՛ տե-
 դեկություն երով վոչ հեղհե յարդվում ու աշտվում
 են կամ իբրև իրական յեղելություններ, կամ այնպիսի
 դեպքեր, վորնց հիմքն իրական յեղելությունն ե: Դրա
 պատճառն այն ե , վոր ա մի ինքնահնար պատմություն
 էի հորինել հին ժամանակի համար, այլ ձեռքի տակ ունե-
 ցած աղբյուրներից , վոր նա միշտ հիշատակում ե գրել
 ե հայոց պատմությունն
 Նույնպիսի
 նենալով միայն ստույգ պատմությունն իմանալ և ցանկա-
 նալով վոր , ճշմարտության բանից մերոց կատեան
 յեղ և անյազ առնիցեն ընթերցումն պատմության մերց
 հայրենեզդ: Նա քննադատաբար ե վերաբերվում իր աղբ-
 յուրներին, բայց հաճախ ճշմարտության էի հասնում և
 յեղ իր ժամանակագրական նշոր յեղներ ի մեջ
 յեղ: Աղբյուրների մեջ առանձնապես աչքի յե ընկնում
 այն վոր նա կարողացել ե գնահատել հին ժողովրդական
 վեպը, պատմական յեղերն ու առասպելները և նրանցից ոգ-
 տրվել պատմության համար: Դսկայես նրա պատմությունը մին-
 չև Ծորդ դարի կեսերը գրած ամբողջապես այնպիսի աղբյուր-
 անից հորինված մի վիպասությունն ե, միայն գրված վոչ թե
 բանաստեղծական, այլ պարզական հույս ինչպես եղիշեին, նա ևս
 պատմությունը համարում ե մի բարոյախոսական դաս, ուստի և
 միշտ իր հայացքն ե հայտնում գովում ու պարսավում ե,
 ինչպատի ոգնենալով, սակայն լոչ թե կրոնը, այլ իր
 հայրենիքի շուրթը քաջագործությունն ու աղատությունը,
 ուսման և արվեստի , և յերկրագործության դարգացումը:
 Բայց իր հայրենասիրողության մեջ նա ոտարատյաց, կույր ու

սնապարծ չեն թէպէտ և եմք ածու փոքր և թուով յոյժ
 ընդ փոքրս սահմանեալ և զօրո թեամբ տկար և ընդ այ-
 լով և լով անգամ նուաճեալ թագաւորութեամբ սակայն
 բազում գործք արո թեան գտանին գործեալ և ի մերում
 աշխարհիս և արժանի դրոց իշխանակի : Յի վայս
 գործերը նա պատմում է անվերաբար այնպիսի վոդեվորում-
 թեամբ ընտիր ու աղնիվ և յերբեմն, մասնական նկարա-
 չիրներն մեջ, այնպիսի բանասանդղակսն և ճարտասանական
 ձևերով, վոր միշտ մնացել է իբրև նմանողութեան աղբ-
 յուր յետագա պատմագիրներն համար : Բայց վոճի մի հատ-
 կութեան, վոր ունի այս պատմագիրը և վորին չեն հա-
 սել հաջորդները, է այն՝ վոր նա դրում է առանց ալե-
 լորդաբանութեան ու կրկնութեան, ինչպէս իշխան, և
 առանց ալեւորդաբանելու ու կրկնութեան, ինչպէս փա-
 լըստոսը, այլ սեղմ, կտրուկ և դորեզ, միշտ արտապայ-
 տիչ և իմաստալից :

Մ. Խորենացուց հետո հայ պատմագրութեան հետդհե-
 տե ընկնում է վորովհետև արաբական տիրապետութեան
 ժամանակ նվազում է հունական ուսման աղբյուրը վորին
 այնքան տարված է Մ. Խորենացին : Այս տեսակը գնալով
 մոտենում է ժամանակագրութեան, վերջը դառնում է յոյ
 «ամանակագրութեան» 11-րդ դարուց
 յերևան են գալիս և վոտանակութեան հիշատակա-
 րաններ : Հեղինակները մեծ մասամբ սահմանափակ և
 միակողմանի կրօնական դարգացման տեղ են պատմում են
 աղարկեալ ձևով իրենց ժամանակակից բաւարական և յեկե-

ղնական դեպքերը իշխանութեան հայաստանում կատար-
 փա : յերբեմն նրանք համառոտում են նաև նախորդներին
 գրվածքները : Այս առաջ են գալիս և մասնավոր ցեղական
 պատմութեաններ Արծրունի, Աղվանից և Սյունյաց
 ներքին կյանքը ու դեպքերի իրական պատճառներն ու հե-
 տեանքները նրանց չեն հետաքրքրում, դրա փոխանակ սկսում
 է իշխել միջնադարյան կրօնական աշխարհայեցողութեանը.
 դեպքերը մեղքով և հուսյն իսկ մարդարեութեաններով են
 բացատրում : Մ. Գիրքն իշխում է նաև իր վոճով ու պատմե-
 լու յեղանակով : Գրաբար լեզուն ևս արդեն 9-րդ դարից
 դառնում է դպրոցական լեզու և Մ. Գիրքն հետ իշխան և
 Մ. Խորենացին, յերբեմն և Աղաթանգեղոսը դառնում են մնա-
 նողութեան աղբյուր : Բայց այս ամենով հանդերձ մեր այդ
 պատմագիրներն շարքը մնում են իբրև թանգաիւ աղբյուր-
 անք վոչ միայն հայոց պատմութեան համար, այլ և այն
 աղգերի, վորոնց հետ շփվել են հայերը ինչպէս են փո-
 սիկներ, Բյուզանդացիք, Արաբացիք, Սելջուկյան թուրքերը
 խաչակիրներ, նաև վրացիք, Թաթարները, Նոր պարսիկներ և
 նույն իսկ Ռումանյան թուրքերը :

Գ. Հոգեւոր մեք.

Հին գրականութեան կարևոր տեսակներից մեկն է
 բանաստեղծութեանը՝ վոր առաջին շոր-
 շանում /մինչև 11-րդ դար/ ամբողջապես կրօնական է, և թե
 1. Ողբեր : Մ. Աղվանի «Երազանքների մասին» Արար. Կ.
 2. Թ. Յուրի : Որոշուսեպոս հոգեւորականի հեղինակը

կան մի յերկու վոչ-կրոնական քերթվածներ կամ վոչ-
 յեկեղեցական հեղինակներ, դրանք եւ տողորված են
 կրոնական վոչով, աշխարհականն էս նույն դաւաժար-
 ներով և նույն ձևերով և հորինում, ինչ վոր յեկեղե-
 ցականը: Այն յեկեղեցական բանաստեղծությունն ևս սկսվում
 և զարգանում և հետևողությամբ գլխավորապես հունական
 յեկեղեցական բանաստեղծության, վոր ամենից առաջ
 որ հնե րդ յունի է, ծնված քրիստո-
 նեյական աստվածապաշտությանը հանդիսավորություն տա-
 ւոր համար՝ նմանողությամբ հրեյական աստվածների և
 մարգարեյական որհներգություններին: Եւ այս յերկուսի
 հրեյական քնարերգության և հունական որհներգության
 աղբեցություններով, դրեթե չաղբելով մեր մեր-
 հին հաժառակներին ու զաղափարներին, կորված հայ
 կյանքից և աշխարհից, մեր հոգևոր յերգն
 առանձնապես ծաղկում և մինչև 3-րդ դարը:

Յերգերի հեղինակները մեծ մասամբ անհայտ
 են, սակավաթիվ ժանդություններն այդ մասին՝ գալիս են
 կամ 13-րդ դարից, կամ շարահանոց ների
 /յերգերի ժողովածուների/ սեփ դրված տեղեկություններն
 են, վորոնք նույնպես շատ հին չեն վորովհետև մեր
 շարահանոցի հին ձեռագիրները չունենք: Այդ ժանդութու-
 թյուններով, վոր շատ քիչ հաճախի բան են տալիս,
 մինչև 3-րդ դարը հոգևոր յերգերի համար իբրև
 հեղինակներ հիշատակվում են 5-րդ դարում Ս. Սահակ
 Ս. Մեսրոպ, Ստեփանոս Սիւնեցի, Թովհան Սանդակունի:
 7-րդ դարում՝ Կոմիտաս կաթողիկոս, Սահակ

Չորափորեցի, Մովսէս Խորենացի և Անանիա Շիրակացի
 ապա 8-րդ դարում Թովհան Օրեցի և Սիւնեացի շարաւոր
 յեպիսկոպոս Ստեփանոս:
 Այս ժամանակներում, հետևելով դարձյալ հոգևոր-
 րին այս Ստեփանոս յեպիսկոպոսի ձեռով ընդունվում և
 կանոնը, և մեր հոգևոր յերգերը վերածվում են
 շարահանոց ների այսինքն առանձին տոների հա-
 մար մի շարք, թվով ութ կամ ինը առանձին յերգեր են
 կազմվում, հաճախեցրած Ս. Գրգի նույն թվով յերգերի
 վրա, վոր սկզբից ի վեր ընդունված են յեղեկ յեկեղե-
 ցում յերգել:

Այս հետև մեր հոգևոր յերգը շարունակում և դարձ
 յայ աղատ ապրել մինչև 13-րդ դարը, 11 - 13-րդ դարե-
 րում մի յերգերի օրդ ծաղկման շրջան
 և ունենում մի շարք յերգերների ձեռով, վորոցից աշա-
 նակոր և Ներսէս Շնորհալին 12-րդ դարում մինչև վոր
 13-րդ դարի վերջում զաղարում և զարգանալ և այլևս
 հոր շարահանոցի դրեթե չեն հորինվում վորովհետև այդ
 ժամանակներում ժամակարգութունը փակվում և նոր հո-
 գևոր յերգերը այլևս չեն ընդունվում ամենուրեք ժամեց-
 րության մեջ, ուստի յեկեղեցական բանաստեղծությունը
 ինչ վոր շարահանոցի տեսակին և վերաբերում կուցում
 և իր դործական հիշակությունը և բնականաբար մեռնում
 և: Նույն շրջանում իմբագրվում և շարահանոցը
 վորի մեջ վորոշ կարգով դասավորված են հաճախվող յերգեր
 Շատ բան իհարկե չի առված այս պաշտոնական ժողովուրդ-
 ծուխի մեջ և կորած և անհետ ձեռագիր շարահանոցների մեջ

սակայն կան և բավական թվով արականոն շարականներ,
 վորոնցից վերջերս մի ժողովածու հրատարակվեց Եջմիած-
 նում

Հոգևոր յերգը ստեղծված էինելով յեկեղեցու պետքի
 համար ամենից առաջ յերգել է — և այս վոչ միայն հա-
 յերի մեջ — մի հարմար միջոց ժողովրդի մեջ բարեպաշտութ-
 յուն զարացնելու և քրիստոնեյական ուսմունք տարածելու
 րա մի կողմից, ուրեմն, որ հնէրգություն
 է, մյուս կողմից դիտակտիկական բանաստեղծություն: Ուստի
 թեպետ մեր շարականների մեջ կան այնպիսիները, վորոնք
 ունին անկեղծ և ինքնաբուխ դաջմունքի շերտություն և
 զառափարների վսեմություն, արտահայտված մեծ ուժով, բայց
 և այնպես նրանց մեջ ընդհանրապես չպիտը վորոնք և քա-
 ռության բարձր թռիչքներ և փայլուն արտահայտություն
 ան:

Վորքան շարականների լոտանա վորոնք ու
 բազմազան է և կազմված մեծ մասամբ ազատ ու թմական վոտ-
 քերից, վորոնց մեջ յամբական վոտքերին մեկ-մեկ միա-
 նում են անապետը, այսքան արտահայտության ձևը միա-
 կերպ է Դրա գլխավոր պատճառը նյութի միա-
 տեսակությունն է: Հորինված էինելով
 քրիստոնեյական ուսում տալու համար, այս յերգերը սո-
 վորաբար բովանդակում են կարևոր ամփոփ պատմվածքներ
 ավետարանից կամ արքերի կյանքից հարմարեցված տերու-
 նական կամ սրբոց տոներին: Իշխող զառափարն է մարդե-
 լության խորհուրդը, մարդկային ազգի վրդվության համար
 և քրիստոսի սիրուն չլիքածությունը, վորին միանում

են և որ հնաբանությունը, ապաշխարությունն ու խնդր-
 վածքը: Այս միատեսակ նյութը, բնականաբար, միա-
 տեսակ ձևով ել պետք է արտահայտվեր: Վորով-
 հետև դժվար է նույն և նման բաների համար նորանո,
 ձևերով յերգել, մանավանդ վոր յերգիչները բարեպաշտա-
 կան յերկուզածությամբ չեն համարձակվում յատ հեռանալ
 Ս. Դրքից, վորի և հարասցւթյունն են
 ահում հաճախ: Բացի այդ՝ միակերպությունը ճաշում է
 նաև այն ընդհանուր յերկուցից, վոր դտնում ենք միշտ
 բոլոր դրական տեսակների մեջ: Մտքի և ձևի ճարտար
 դյուտերը մի հաստատուն կերպարանք են տալիս բանաս-
 տեղծության վորոշ տեսակների, ստեղծվում է վորոշ
 զառափար, վորից դուրս գալ չեն կարողանում հաջորդ
 բանաստեղծները: Այս դեպքում նախորդների նմանողութ-
 յունն անխուսափելի յե: Մեր հոգևոր յերգի մեջ նմանո-
 վությունը, յերբեմն բառացի կրկնության և հասուն
 վորովհետև ինչպես հախտքի համար վորոշ հաստատուն դա-
 վանանքներ են ստեղծվում, նույնպես այդ արտահայտու-
 ռամար վորոշ բառեր, դարձվածներ և բանաձևեր են առաջ
 գալիս, վոր պարտավոր է բանեցնել ասեն յարգիչ: Բացի
 դա վստաբանությունը յերգիչից շարականների
 վրա ազդում է և մեկաբանությունը, այսպես՝ Ս. Խաչի յերգերը քրեց
 բովանդակությամբ և
 պատկերներով գրեթե չեն տարբերվում Դավիթ Անհաղթի մի
 մեկնությունից և ներբողյանից Ս. Խաչ:

Խառնաբանությունն ու մեկնաբանությունն ազդել
 են նաև Աստվածածնի յերգերի վրա,

վորոնք բաժանան մեծ տեղ են բռնում մեք, շարահանոցի մեջ: Այստեղ նա պատկերները և նմանությունները մեծ մասը բանաստեղծների ստեղծածը չեն: Քրիստոնեյության առաջին դարերում Պարսից արեգակի և լուսո աստված Միթրայի /Միհր/ կերպի ազդեցութեամբ քրիստոնեյական դավանանքի մեջ քրիստոս կոչվում է, Աստված յաստոճոյ և լոյս ի լուսոյ, և այնուհետև հոգւոր յերգի մեջ լուսոյ և ի պաշտամունքը մըտնում է պատկերը, քրիստոս դառնում է, արեգալուստի արեգակն և քրիստոնեական հավատալիքը մեջ նորոգվում է լուսո և խավարի կռիվը, սիմբոլաբար իբրև իմանալի կամ գիտության լուսո կռիվ ընդդէմ անգիտության խավարի: Այս պատճառով մեք, հոգւոր յերգի մեջ մեծ տեղ են բռնում լույս, արեգակ, տիվ, հուր, կյանք և անապականություն, ցնծություն և հակառակը դժոխք, դիշեր, խավար, մահ ու անպականություն: Ըստ այսմ քրիստոս հազնում է լույս իբրև վերարկու, նա իր ծընընդով իբրև արեգակ ծագում է հերքելու խավարը և լուսավորելու ու կյանք տալու արարածներին: Նա լուս միայն լույս և կյանք է այլ և հուրն Աստուած: Վոր իր աստվածային կրակը տարածում է առհասարակ բոլոր տիյեզերի մեջ, բարկութեամբ իջնում է, ի ստորին կողմը երկրի՞ դժոխքը այդ մահու խավարին բանդը. այրում է նրա դոները, կամ ինչպես մի պատերազմող հաղթական թաղալոր իր հղոր կարողութեամբ, կռվում է բռնակալ վիշապի հետ, ջարդում է նրա գլուխը և կամ կապում, զերում այդ հղորին ու հրդեհելով ու ավերելով նրա

սմբոցն ըն այլ տեղ կապվածների, աղաոռություն և տալիս թա արեգն արեգակի և վիշապի, լուսո և խավարի հին առաջ պեղական կռիվն է, վորի արձագանքները դտնում ենք մեք հոգւոր յերգի մեջ: Այս ամենն անշուշտ, առանձնապես հայկական լեզու, բայց մեր հոգւոր յերգի մեջ այս կողմ ավելի դարգացած է նրա համար, լոր շատ համապատասխան է յերգի մեք, հեթանոսական հավատալիքներին, ինչպես վոր նույնը դտնում ենք նաև մեր արգի ժողովրդական հավատքի մեջ

Եր անգամ վոր քրիստոս ներկայանում է իբրև լույս և արեգակ, բնականաբար Ս. Կուսն էլ գովաբանվում է իբրև լույս, մայր լուսոյ:

Այստեղ աստեղք և լուսին

Ընդ արևու հրճուելով

Գուհն զլույսն ի չորհ

Ծաւուր ծննդեան լուսոյ Մօրն:

Նրա պատկերը, ասկայն, ավելի թանձրանում է, և նա դառնում է իսկապես, լույս, երկին վեհագոյն, լուսաւոր երկնակամար, պայծառ երկինք և ամբ լուսեղէն, արևելք վորից ծագում է արեգակը մի աբշալ ու յս ինչպես և այժմ տեսնում ենք մեր արգի ժողովրդական աւերքների մեջ

Ինչքան ել հին հավատալիքները մեկ-մեկ յերևում են մեր հոգւոր յերգերի մեջ, բայց և այնպես դարեր շարունակ ամենայն ու որը մի քանի ժամ յերգելով այդ յերգերը, վորոնք նույն դադալարների ու զղացումների հեղհեղումն են, — միացած յեկեղեցական գրականության

մյուս տեսակների հետ, — վերջիվերջո հասնում են իրենց նպատակին: Դրանք վոչ միայն քրիստոնեությունը պառտ- պանում են Չրադաշտի և Մահմեդի կրոնների դեմ, վոչ մի- այն Ս. Դրքի, հատկապես Ավետարանի պատմությունները ժողովրդականացնում են և նույն իսկ դավանաբանություն սովորեցնում, այլ և, հոգևոր յեռանդը մեծացնում են մերթ ուրախ յերգերով, սքանչանք ու ցնձալից փառաբա- նություններով, և հաճախ տխուր վոզբերով, լալահառաչ պաղատանքներով, վորոնց բանաստեղծ երը ճնշվում, նեղ- վում են մեզ քի ծանրություն տակ, կորցնում են իրենց ներքին խաղաղությունը և հալասարակշռությունը և զարհուրելով դողում են ու շարունակ արտասվում և պառտում:

Ալիք յանցանաց զիս ալեկոծեն,

Եւ մեղք իմ բազում զիս յանդիմանեն.

Արդ օրնչ արարից մեղուցեալ անձամբս,

Որ չեմ ապրելոց յահագին հոռոյն...

Մեղք իմ բազում են յոյժ,

Ծանր են քան զաւաղ ծովու.

Քանզի քեզ միայնոյ մեղայ,

Ողորմեա ինձ Աստուած.

Բաց, Տէր ըղբուռն ողորմութեան,

Ող ողբալով կարգամ առ քեզ...

Թեպետ մեր հոգևոր յերգերի մեջ այսպիսի ապաշխա- րություն յերգերը մեծ տեղ են բռնում, բայց դրանք մեծ մասամբ հորինված են այն շրջանում, յերբ յեկեղեցին իր ձեռքի տակ ունեցած միջոցներով դեռ ձգտում եր ամ-

բող՝ քրիստոնեությունը մի ապաշխարող, աշխարհաբաց դրություն մեջ դնելու: Իրանք հասնում են միայն 10-րդ դարում, յերբ արդեն ամեն տեղ իշխում եր քրիստոնեյա- կան աշխարհայեցողությունն Աստուծու և Սատանայի, մեղ- քի և քավության, դրախտի ու դժոխքի, այս աշխարհի և այն աշխարհի մասին: յերբ թագավորում եր այս աշխարհի և կյանքի ունայնությունը զաղափարը. իսկական կյանքի ու աշխարհն և մարդուս իսկական հայրենիքը դրախտային աշ- խարհն ու կյանքն եյին համարում մահից հետո: Իսկ դը- րան հասնել կարելի յեր միայն մեռնելուց հետո. ուրեմն և պետք եր մեռցնել մարմինը՝ տանջանքների յենթարկելով իրեն. և սարդ վորքան ավելի ապաշխարեր, տանջեր իրեն քաղցով ու ծարավով և այլ միջոցներով, այնքան ավելի լավ՝ հոգու համար:

Դ. Գրիգոր. Նարեկացի և ճգնա- վորական վոզբերողությունը.¹

Հոգու այս կռիվը մարմնի դեմ և մարմնի վոչնչա- ցումն իր դժբնական արտահայտությունն ե դտնում վա նա կան և ճգնա վորական կյանքի միջոցով, վոր 10-րդ դարում խիստ զարգանում ե հայերի մեջ: Այդ պատճառով և մեր կրոնական բանաստեղծությունը հետեւելով կյանքին իր մեջ արձանացնում ե հենց այդ ճգնավորական միտիկ աշխարհայեցողությունը և Գրիգոր Նարեկացու ձեռով առաջ ե դալիս ճգնա վորական վոզբերողությունը, մի քնարական տխուր

1. Ղեովեւ Ս. Արեղյանի Ս. Գրիգոր Նարեկացի Աղբագր. Զանգե. 1916 թ.

բանաստեղծութիւնն , վորի մեջ ապաշխարուը պատկերաց-
նում է իր հոգեկան ձգտումներով և սարսուռներով :

Գրիգոր Նարեկացին առաջին հայ մեծ բանաստեղծը .
վորդին է Անձևացեաց խոսքով եպիսկոպոսի , վոր իր
ժամանակի հայտնի անձերից մեկն է , և հմուտ յեկեղեցա-
կան դիտութեան , և վորից մնում են յերկու մեկնութե-
յուններ . Գրիգորը ծնված է 910-ական թվականների մեջ
մանուկ հասակից նա մեծացել և ուսում է առել ժամանա-
կի ամենաշահապաստան վարդապետի Անանիա Նարե-
կացու մոտ : Նա փանքում : Ուսումն ավարտելով
այնտեղ եւ նա մնում է իբրև ուսուցիչ , միշտ պարապում
է դիտութեամբ և դրականութեամբ , միապամանակ և իրեն
յեթարկում է ճգնարանի նույն խոսութիւններին ինչ
վոր ուրիշները : Նա մեռել է ծերութեան հասակում 11-րդ
դարի առաջին տասնամյակի վերջում : Նրանից մնում են՝ մի
թուղթ մեկնութիւններ , ներբողներ , տաղեր և մեծ
յուսուցանանքներ : Եւ թէ ուրիշ է առաջինս : Վերջինս
որև ամենամեծ բանաստեղծութեան աշխատանքն է , վորով և
մեծ հռչակ է վայելել . գրված է 1001 և 1002 թվական-
ներին :

Բանաստեղծի այս յերկի մեջ քրիստոնէ-
յական մի ստիցիլ մը կատարյալ արտահայ-
տութիւնն է գտել : Շարունակ խորասուզվելով ինքն իր
մեջ՝ նա քրքրում , վերլուծում է իր մեղավոր հոգին
շարունակ տեսնելով Աստուծուն՝ աշխատում է կտրվել
վրայի աշխարհից , արհամարհելով մարմինը՝ նա ինքն
անկերպ ընկալաւորութեամբ է , ու մեղադրում և հե-

ծուծամբ , վորը ու աւաղակով դիմում է Աստուծուն՝ նրա
դիտութիւնն ու շնորհքը հայցելով , վորպէսզի անբաժանելի
կերպով միանա Նրա հետ , վոր ամենայն կատարելութեան
ուսատիպն է , վորպէսզի ստանա մի աստվածային անդոր-
րութիւնն , Աստուծու հետ և նրան հաւասար մնա անճառելի
լույսի մեջ , այնպէս վոր մարդն Աստուծու մեջ լինի և
Աստված մարդու մեջ : Այս միասնական ձգտման մեջ սակայն ,
նա յերբեք հանգստութիւն չգտնելով՝ միշտ տոչորում է
խռովահոգ լընթիւմ , վորովհետեւ միշտ գիտէ՝ որ նա
իսկ տեսնում է իր գողքին կանգնած յատանային լոր նրան
շարունակ մեղքի փորձութեան մեջ է ձգում . վորովհետեւ նա
տեսնում է , վոր անհնարին է ուրանալ մարմինն և աշխարհ :
Այս անհնարութիւնն ահա դառնում է նրա համար նորանոր
հոգեկան տանձաւորների և հեքքերի հուզումների աղբյուր
քիզիքապէս եւ նրան կեղեքում է . բայց դա դառնում
է միանգամայն և իսկապէս քնքրեղութեան աղբյուր : Եւ
այն ժամանակ յերբ թիւում է , թէ վոչ մի մաքուր քնա-
րերութիւն չպիտի առաջ գար , վորովհետեւ յեկեղեցին
արդեն հոգացել էր ամեն բանի համար . յերբ ամեն մեղա-
ւիգիկական խնդիր արդեն առաջուց վորոշված էր և բանա-
դրանքի սպառնալիցով՝¹ վոչ զոգի թույլ չէր տրվում

1. Գրիգոր Նարեկացին ամբաստանում է իբրև հերձվա-
ծու և գրում է թուղթ ընդդէմ թոնդրակեցիներին . նրա հայ-
ը , խոսքով յեպիսկոպոսը ծերութեան հասակում բանա-
դրվում է կաթուղիկոսից իբրև հերձվածու . նրա ուսուցիչ՝
Անանիա Նարեկացին , մերձիմէ հիվանդ ժամանակ կատարե-
լով կաթուղիկոսի հրամանը , տնիծում է թոնդրակեցիներին :

յեկեղեցուց դուրս և յեկեղեցուց տարբեր մտածել և զգալ
 ուրեմն և փակված եր անձնականությունը, քնարերգության
 աղբյուրը, — այն ժամանակ ահա Գրիգոր Նարեկացի հան-
 ճարով մեր կրօնական յերգը դառնում է արտահայտություն
 անհատական յերազմանքների, կրօնական գործը անհանգստութ-
 յունների, այս աշխարհի ունայնության, իրական կյանքի
 վռչանքության և մարդու թուլության, այլ և այն աշխարհի
 և Աստուծոյ, մահվան և թափառականության խնդիրների:

Բայց վորովհետև հսկող Նարեկացին մենակ չէր իր ա-
 պաշխարությամբ, իր ձգտումով վռչնչացնել մարմինը և մի-
 անալ Աստուծուն, այլ նրա նման բյուրավորներ կային այն
 ժամանակ ուստի և մեր այս բանաստեղծությունը միաժամանակ
 դառնում է և այդ ընդհանրության արտահայտությունը:

Մի անգամ վոր բանաստեղծության համար գիտակցական
 պահանջ է դառնում անկեղծ ներշնչումը / և այս գիտակցութ-
 յունն ունի մեր բանաստեղծը / , և մարդկային հոգին ու
 բնությունը մտնում են քնարերգության մեջ՝ բանաստեղծո-
 թյունը ձևով ել կերպարանափոխվում է: Նարեկացու Ռու-
 բերգությունն այլևս նմանողություն չէ, մի քանի ընդհա-
 նուր սովորական յեղանակներով հորինված, ինչպես շարա-
 կաններն են մեծ մասամբ: Բանաստեղծի յերևակայությունը
 վոր շատ մեծ և բազմակողմանի յե՝ ազատ շարժվում է՝
 ստեղծելով արտահայտության նորաճուր ևս և պատկերներ,
 լեզվական ու բանաստեղծական գյուտերի անհատ առատության
 և հաճախ ամբողջ տեսարաններ, իսկապես տեսիլներ՝ դժոխքի,
 յատանայի, վերջին դատաստանի, իր մահվան և թաղման ևլն:
 Յե՛վ նա տեսնում է սովորաբար վրէժի հեռվից ընդհանուր

եական ոճերով, այլ մոտից, պատկերի մանրամասնությամբ
 և բոլոր պայծառությամբ: Վերլուծությունը, լինի մար-
 մնի թե հոգու, տեսարանների թե դրության, նրա յերևա-
 կայության և մտածության եական կողմն է և դրանով նա
 առաջ և բերում մեծ աղբեցություն:

Նարեկացու ձեռով այսպես փոխվում է վրէժ միայն տը-
 խուր հոգևոր յերգը, այլ և ուրախ յերգը. թե ապաշխարու-
 թյան շարականների տեսակը զարգանալով դառնում է ամբողջ
 վողբերգություն, վորին հետադարձում հետևում են ուրիշ-
 ները. ուրախ շարականներն ել վերածվում են տաղե-
 րի, վոր առանձին տեսակի հոգևոր յերգեր են, հոգին-
 ված ուրախ տոնակատարություններն հանդիսավորություն
 տալու համար: Այս նոր տեսակի հոգևոր բանաստեղծությունն
 ևս, վորի ժամանակով առաջին մեծ ներկայացուցիչը դարձյալ
 Գրիգոր Նարեկացին է, ձևով կատարելապես տարբերվում է
 շարականներից: Բանաստեղծը, վոր բնության զղացում ունի
 չի խորշում մեղսական համարված բնությունից, այլ ընդհա-
 կառակն ձգտում է բնությունից ու կյանքից իշխալական
 գեղեցիկ պատկերներ առաջ բերել: Այս պատճառով, հակա-
 ռակ ճգնաժողովական վոգուս, նրա յերևակայությունը, վոր
 մռայլ է յղբերգության մեջ, տաղերի մեջ, յերևի յե-
 րիտասարդական հասակում գրված, խնդում դարնանային
 մեղմ ու զվարթ, ամբողջապես լուսաշող գեղեցկություն-
 ների մեջ: Բնության հետ, նա, առաջին անգամ մեր բա-
 նաստեղծության մեջ իր սիրտ և կանացի գեղեցկության
 յեղն է յերգում: Ժիպն այդ ներք չունի վռչնչ նյութ-
 թական: Նա յերկնային սերն է, գեղեցկաճառ Յ. Կույսը:

վորին սակայն նա այնպես է նկարագրում, ինչպես մի աշ-
խարհակալ բնաստեղծ իր սիրած կնոջ պատկերը, չմոռա-
նալով նույն իսկ ձայնը շարժման փոփոխությունը և հաշուստը:
Դա արդեն նշան էր, թուր բնաստեղծությունը փոփոխվում
էր:

ՅՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆԿԱՆ ՈՒՄՆ

11-րդ — 17-րդ դար:

Ա Ա շ խ ա ր հ ա յ ե ց ո ղ ո լ Թ յ ա ն

Փ ո փ ո խ ո լ Թ յ ո լ ն ր:

Այս յերկրորդ շրջանում շարունակվում են գրական
տեսակները՝ մեկնություն, ճառ հոգևոր յերդ և լն. բայց
11-րդ դարի յերկրորդ կեսից մինչև 14-րդ դարի սկիզբ-
ները ժողովրդական, ավելի ճիշտ աշխարհիկ տարրը հետը-
հետե մտնում է յեկեղեցականի հորինած դրական թյան մեջ
առաջ են դալիս նոր գրական տեսակներ, նոր լեզվով հո-
րիված, մինչև վոր բնաստեղծությունը կատարելապես
աշխարհիկ է դառնում յն մեր հին ֆեոդալական թյունը ձեռք
է բերում Դեմիթր Բոլոր կորևոր թմամբը:

Այս փոփոխությունը հետևանք էր կ յ ա ն ք ի և
ա շ խ ա ր հ ա յ ե ց ո ղ ո լ Թ յ ա ն փ ո փ ո խ ո լ
Թ յ ա ն: Մինչ դեռ քրիստոյա աշխարհի ուրիշ կողմերում
դեռ ընդհանրապես իշխում էր Թանձր միջնադարը, 11-րդ դա-
րի առաջին կեսին արդեն մեր կյանքի և մտածողության մեջ
մտնում է մի հեղաշրջում մի սկսակ ինքնուրույն վերա-
սնություն, վորով կրոնական ճշմարտության վոգին

տակավ առ տակավ տեղի յեն առ ին աշխարհակալ վորո-
ւած:

Յերկարատե խառնություն շրջանում մեծ փոփոխու-
ն է շահաստանի, ինչպես մեր մոտ և ուրիշները,
բարձրացել է յին հղնվականություն և յեկեղեցականու-
թյան կողքին դիրք է յին ձեռք բերում և հ ա ղ ո լ ն ր
ք ա ղ ա ք ա ղ ի ր ե ր ը: Հին խառնությունը քե-
նում է, կյանքն ու աշխարհը ստանում է յին արժեք, մար-
դիկ հաստատացած՝ սկսում է յին ճոխ ապրել, ղարդարված
ու շրջապատված ճարտար արվեստի պաճուճանքներով և դե-
ղարվեստով: Նրանք սիրում է յին ուրախ ու ղվարի կյանք
յերդ ու յերաժշտություն և պար: Աշխարհիկ շքեղություն-
թյուն և ուրախ կյանքը մտնում էր նույն իսկ յեղի սկո-
պոսների բնակարաններն Ու կաթովի կոստրանը, վոր վոշնով
յետ չէր մտնում Թաղավորական պալատներից, աջստեղծ
արձաթը հարդի յեր դարձյալ, և անարատ բարեպաշտությու-
նը պահպանում էր:

Միաժամանակ ղարդանում էր մի կրոնական շարժում
թ ո ղ ո խ ա կ ե ց ո ղ ա ղ ա ն դ ը / վորի սկիզբը
դնում են 9-րդ դարում, վոր մերժում էր յեկեղեցո-
նվիրապետությունը, բոլոր խորհուրդները, հանդերձյալ
կյանքը, անմահությունը: Այդ աղանդավորների համար
մեղքը նույնպես դոյությունն չունեք, ուստի մեղքի
պատիժ ել չկար: Յնամարական ուսման, և մինչև իսկ
յեկեղեցուն հակառակ մի վարդապետություն ուրեմ, վոր
տարածվում էր 11-րդ դարի առաջին կեսին և հնչունելու-
թյուն դտնում նույնիսկ հոգևորականների մեջ: Դա ծայ-

րահելու թյաշ հասած մի բողոք եւ ճշմարտորակաւ կյանքի,
 յեկեղեցու կարգերի ու զաղափարների դեմ նման Պրո-
 փեսոսում 12 - 13 - րդ դարերում ծավալված Աւերդոյան
 աղանդի :

Ազնվականները մտավոր վիճակը ևս բարձրանում եր.
նրանք սկսում եյին ուսում առնել և գիտությամբ ու գը-
րականությամբ պարապել: Այսպես թոնդրակեցոց աղանդի
դեմ կռվող նշանավոր իշխան ՊաՏլաւուհի Գ. Ր. Ք. Ռ.
Ս. ա. գ. ի. ս. տ. ռ. ս. ը. 990-1058 թ./ Լաւ ճանոթ յե-
կեւեցական, գիտություններին, հունական փիլիսոփայու-
թյան, հռետորության և առասպելներին. շարունակ թար-
գըմանություններ եւանում, հունարենից թարգմանում ե-
ղլաւոցի տրամախոսությունը և Եւկլիդեսի յերկրաչափու-
թյունը. գրում եմեկնություն իրոնեսի քերականի
հորինում եւ ներփողներ. վոտանավորով գրում Ս. Դ. Բի
բովանդակությունը, և վերջապես ուրիշ վոտանավորներ,
և բաղմաթիվ թղթեր վոչ միայն կրօնական, այլ և աշ-
հարհիկ բովանդակությամբ, իի հունական, հայ և արևել-
յան առասպելներով:

Այս փոփոխութեան և ազատախոհութեան իբրև հետևանք
գլխաւի պիտի լինէր ձգտում դեպի բնական-
ությունն և մի նոր արվեստի, պա-
հան : Յեւ իսկապէս, դարի վերջերսում ժամանակի
համբավւոր վարդապետը, Հաղբատի վանքի Յովհան-
նես Սարկաւադ / 1129 թ. /, վուժեց զիտնական
ե փիլիսոփա մատենագիր, տոմարագետ, պատմագիր, հեւի-
նակ կրօնական հեղինակները, միաժամանակ և բանաստեղծ,

f 2 w j p t u h r w l w n d n r e t p -
q n l p j n l e .

Բայց և այնպես այս մտավոր շարժումն ու փոփոխված
վոգերն չեն զարգացնում մի նոր կենսոսկրախ բանաստեղծու-
թյուն : Ժողովրդական սիրո ու պայի ուրախ յեղջը չի
բերձրանում իր բնական դրությունից : Դո՛ւն միշտ և այժմ
հայտնի չեն յեղեւ դրադետ աշխարհականի կամ հոգևորակա-
նի հորինած աղբյուրի յերգեր : Դրա պատճառն այն է , վոր
հայ կյանքը չի շարունակում ընթանալ իր բնական շավղով :

Գործող չարեկայ Ողբերգութեան հրատարակութիւնն ի
 քսան տարի չանցած յեւջողայն թուրքերը սկսում են
 հրոսել Հայաստան: Բյուզանդացոց ձեռքով յետևե յետև
 քաղաքովում և ընկնում են հայ իշխանութիւնները և
 այնուհետև մի կողմից Հոսյները մյուս կողմից թուր-
 քերի վարժերի հրոսակները մինչև 11-րդ դարի վերջերը
 քանդում հրդեհում են շէն ու մշակված աշխարհը ավե-
 րում են հարողտ քաղաքները: աղնվականութիւնը վոչըն-
 չանում կամ յեղիւրից դուրս ե հաւածվում: Սկերվում
 և առաջնայես յերկրի կանտրոնը, ուր ծաշկում եր ու-
 տումն ու գիտութիւնը, և գրականութիւնն աղաստան ե
 գտնում կամ հյուսիսային Հայաստանի անտառապատ լեռների
 վանքերում: ուր մնում են Հայ փոքր իշխանութիւններ,
 կամ հեռու Սյաք լեռների անապատներում, հետագայում
 նաև Կիլիկիայում: ուր կազմվում ե մի նոր հայ իշխանո-
 թիւն: Աղնվականների անընդհատ կռիւների մեջ լինելով
 միջոց շուրջին այլևս ուսման ու գրականութիւն վրա մը-
 տածելու: ուստի գրականութիւնը մնում ե մենաշնորհ
 վանականների: Իսկ սրանք պարապում են հունաց հետ
 դավանաբանական վեճերով մեկնութիւններով, ճառերով
 և հակաճառութիւններով: Ժողովում են վկայաբանութիւն-
 ներ ու ներփոխներ: Ըարգմանելով ասորերենից և հունա-
 րենից վորոնցով առանձնապէս հայտի յե լինում Գործող
 Մագիստրոսի վորդին: Գործող Բ. Վ. Կ. Կ. Կ. Կ. Կ. Կ. Կ.
 կաթողիկոսը կաթող. 2065. — 1105/ Վոր և դրա համար
 ստացել եր իր մականունը:

Եամանակի աղետաւից վիճակը ստիպում և մարդկանց

Գործող Դեո Պատնայ և կրոնի մեջ գտնել միեթաքութիւն և
 րոնեց դժբախտ կյանքի բացատրութիւնն ու յծէքը վորոնել:
 Առաջին հարցը, վոր տալիս են մտածողները, ե՞ ինչու են
 զաւիս մեր գլխին: այս աղետները հայերը վոր այնքան
 բարեպաշտ եյին: այնքան յեկեղեցիներ ու վանքեր եյին
 շինել Աստուծո: փառքի համար, ինչու յեն տառապում թուր-
 քերի ձեռքին: Պատասխան գտնելը դժվար չեր: հին մատենա-
 դիւրներն արդեն պատրաստել եյին այն գաղափարը թե մարդիկ
 մեղք են գործում, և Աստված նրանց պատժում ե մեղքի հա-
 մար: Պետք եր ուրեմն ապաշխարել, վոր Աստված պատիժը
 վերացնի: Մինչև հիմա ճգնաժողովներն ու նրանց արտահայ-
 տիճ բանաստեղծը վորդում եյին անհատական մեղքը: հիմա
 մեղավոր ե աղքը, նա պետք ե ապաշխարի: Բայց նմանութ-
 յունը միայն այսքան ե: Անհատն ապաշխարում եր իր մար-
 մինը տանջելով իր հոգու փրկութիւն համար, վոր հան-
 դերձյալ կյանքում ե լինելու: Իսկ այստեղ ապաշխարութիւ-
 յունը քարոզվում ե աղքի փրկութիւն համար, վոր այս աշ-
 խարհում պիտի լինի: այն ել վոչ թե մարմինը մեռցնելով,
 այլ բարքերի մաքրութեամբ և առաքինի կյանքով: Աշխարհն
 արդեն ստացել եր արժեք այն աստիճանի վոր նույն իսկ
 կրոնասեր մարդը, աղավոր պատմիչ Ա. Բ. Կ. Կ. Կ. Կ. Կ.
 Լ. Կ.
 սիրում ե իր հարձերքի մշակած դաշտերը, ժողովրդի բա-
 րելից կյանքը, ուրախ գլխով աշխատեցը, կատարած ու-
 թաւութիւնները: յերդերն ու պարեքը, Բագավորն իր
 փառավորութեամբ գործերն ու խնդիրը, վորոնք կային
 մի ժամանակ և չհան ալ իսկ: ուստի և այժմ ասում ե

նա , , յողբս փոխեցաւ մեզ ամենայն” : Այդ աշխարհասիրութեան
 թշուոյնց եւ վոր նա կրօնական ձևի տակ , բայց իսկապէս
 մեր աշխարհիկ կյանքի լողբերդունի և եղանակ : Թուր-
 քերի և հուսնորի դործած ավերումներն ինքն իրազրեւիս ,
 վորոնց անձամբ ակնատես եւ յեղեւ , նա հաճախ բանաստեղ-
 ծութիւնս եւ հորինում արձակ լեզուով և սքոռառուէ կերպով
 լաւիս եւ իր հայրենիքի կործանւած փառքը , կուտոռաւան
 և քաղաքական կյանքի անկումը , և յերգում եւ այնպէս նորը
 և անկեղծ ու հուզիչ , վոր դարեր շարունակ , նույն իսկ
 ի Ժող դարում , նմանողութեան աղբյուր եւ դարձել :

Յեւ Հայաստան Հայոց Թագաւորութիւնն ի անկումից
հետո Մեծ Հայաստանում, յեւջուկյան թուրքերի տիրապե-
տութիւնը դեռ չհաստատւած, սկսւում է հայոց քաղաքական
իշխանութիւնը վերականգնելու յերազը և դրան նվիրւած
բանաստեղծութիւնը — հայրենասիրական
էպոսեր գրելով, իր յերկու պատկերով
փառաւոր ու զվարթ անցյալի, և անշուք ու տխուր ներկայի
վոր տեսում ե մինչև ոչ:

Համադրեալին հարեանասիրութեան դաշտափարն ու դաշտումը՝
ծնվելով ժողովրդի դառնադետ վիճակից՝ հետդհետեւ ընդհանրա-
նում եւ, ազդեցին միութեան ազդեակներից մեկը դառնում, առ-
բաժան մնալով թշվառ ու տանջվող ժողովրդի վիճակի արգա-
հատությունից՝ ահա թե ինչ եւ կազմում այս նոր վոզբեր-
վութեան երկրորդը : Բաղաքական կյանքը հին անկախու-
թյունն ու ազատությունն վերականգնելու տենչը այնպես
եւրե թափանցում ե հայ սրտերի մեջ . վոր դա դառնում ե
սի նվերական, իդն ու աւոթք և նույն իսկ շատ վաղ, Յով-

Հանձնեց Սարգիսյանի ձեռով մտնում է ժամերգության մեջ։
 Նա իր հոգևոր յերգերից մեկի մեջ խնդրում է Աստուծուն
 վոր ցոված և արտասվահոս տալովությամբ վտարված հայ ժողովրդին
 ժողովի ու լուսնությամբ և փրկի։ Դրանով մեր բա-
 րաստեղծությունը կոոնական շրջաններից հետո, զմեռում է
 արգեն իր քնարականության կարևոր և մեծ թեմաներից մեկը
 վոր ալիս կոոնական չէ։ ձևը մտնում է դարձյալ հին վողբը
 բայց բովանդակությունն ու վոգին փոխվում են։ Յեվ այս-
 պիսի զարգացումն ել բնական էր խիստ կոոնականից մի
 անգամից թռիչք-չեր կարելի անել դեպի մարուր աշխարհա-
 կանը, բանի վոր բանաստեղծ — ներք դեռ հոգևորա-

Հայրենասիրական բանաստեղծության, առաջին մեծ ներ-
կայացուցիչն է Նեոստոյաւի կաթո-
ղիկոսը ¹ /1102 - 1173 թ./, մեր յեկեղեցու նշանավոր
հայրերից մեկը, լուսուում և առել յԱւետերը մի
վաճակով: Նա մի բողոքական հեղինակ է. պաշարել է
թուրքմանություններով, թողել բաղձաթիվ արձակ և ավելի
վոտանավոր յարկեր, թողել, մեկնո թուոններ, բաղձաթիվ
հոգևոր յերգեր, տալեր, մի կրօնական մեծ վողբերգութ-
յուն, դավանաբանական դպածքներ, ներբողներ, խրատա-
կան վոտանավորներ, պատմություն և լոտանավորով. առակ-
ներ և վերջապես մի մեծ քնարական վեպ՝ «Ողբ նշեսի ոյ»
Լոր դպած և այս քաղաքի 1144 թ. տման և կործանման
առթիվ Հալեբի ամիրայի ձեռքով: Ի դեպ Յեդեսիա քաղաքի
1. Ոգովել. Աւիշանի. Ն. Շնորհաւի և պարագայ եր

նա վոլեբոմ ե իսկապէս Հայաստանի վիճակը . Ամբողջ իսկապէս բանաստեղծական հղմամբ և արվեստով գլուխ բերած մի քերթված է . ի հայրենասիրական վոլեբոմով թյամբ, հա-
 յոստ և փայլուն նկարագիրներով, լինի խաղաղ և բարոր
 4-յանքի բնության և շեն քաղաքների, թե քաջամարտիկ
 զոհվելիք, վոր քրիստոնյաները մղում են թուրքերի դեմ
 ինքնապաշտպանության համար, և թե թուրքերի գործած վա-
 րագությունները : Սրտի կսկծից նա մերթ ճիչեր ե արձա-
 4-ում բոլուն, այդ թշնամիների դեմ, մերթ մեղմ և անուշ
 բայց վոչ պակաս խոր և սրտառուէ տխրությամբ լցված հա-
 րաչում ե Հայաստանի անցած փառքի համար : Ամբողջի մեջ
 տեսնում ենք մի անկեղծ կարոտալից վիշտ ու թախիծ կորած
 քաղաքական աղատության ու մեծության, շեն ու խաղաղ
 4-յանքի համար, միաժամանակ և մեծ հույս, վոր այդ
 աղատությունն ու վերակենդանությունը պիտի լինի մի
 ու արևմտյան քրիստոնյա ազգերի ոգնությամբ :

Ներսէս Շնորհալու մեծ աւժանիքներից մեկն ել այն
 ե վոր նա մշակում ե մեր տաղաչափական
 ա ու վ ե ս տ ը և աշխարհիկ տաղաչափությամբ, վոր
 գործածաւան ե յեղել, ինչպէս ինքը գրում ե .
 երգի մեջ, հորինում ե հազեթ բանաստեղծություններ
 նա գործածած չափերը, վորոնցից մի քանիսը գտնում
 ենք Գրիգոր Նարեկացու և Գրիգոր Մազիստրոսի տաղերի
 մեջ : Խիստ բազմադան են, բայց դրանցից մի քանիսը նա
 ապնպէս վարչացրել ե և ուրիշիկ դարձրել, վոր հաշորդ-
 լերի համար որինակելի յեն մնացել և մեր հին գրակա-
 նությունից նրան իսկ նորին են անցել : Նրա ամենից

սիրած վոտանավորն ե ութվականի քառատակտը, կազմված
 յեղի ու յամբական բարդ տակտերից վորոց մեջ առաջին
 տակտերը կարող են և անշեշտ լինել : Վոտանավորը սակավ
 բացառությամբ, հորինվում ե հանգերով, վոր 10-րդ դա-
 յում արդեն գործածական են յեղել մեր աշխարհիկ բանաս-
 տեղծության մեջ : Հին հոգևոր յերգերը, սակայն, առանց
 հանգի են : Գրիգոր Նարեկացին ել դեռ գրում ե անհանգ
 վոտանավորներ : Միջերգության մեջ միայն մի յերկու
 տեղ նա ինչպէս ինքն ասցւմ ե, նմանելով ժողովրդական
 լալեաց բանաստեղծութեան, հանգեր ե կազմում : Գրիգոր
 Մազիստրոսն արդեն հանգը բանեցնում ե կրօնական բովան-
 դակությամբ վոտանավորների մեջ . բայց նրա փորձն ըն-
 դունելությունն չի գտնում, մինչև վոր Ներսէս Շնորհա-
 լու ձեռով հանգի գործածությունն ընդհանրանում ե հոգե-
 վոր բանաստեղծության մեջ ևս, և այնուհետև հանգը դառ-
 նում ե վոտանավորի եյական պայմաններից մեկը : Բայց այդ
 ժամանակ դեռ նույն հանգը, ինչպէս նույն դարերում ու-
 ըրչ աղգերի բանաստեղծության մեջ ևս, անցնում ե կամ ամ-
 բողջ քերթվածի մեջ, կամ մի շարք տողերի մեջ : Ներսէս Շն-
 ուրհալին դրանից առաջացած ձանձրույթն ղգում ե, բայց և
 այնպէս միայն յերբեմն ամեն տուն առանձին հանգով ե կազ-
 մում :

Գ. Ուսուցական գրականություն
 և առական :

Շնորհալու որով 12-րդ դարի յերկրորդ կեսին, հայերը
 ղրկանում են վոչ միայն Կիլիկիայում, ուր դարի վերջում

նորայն իսկ թագավորութունն են հաստատում՝ յերկրի սահմանները հասցնելով մինչև Գեփրատ, այլ և հյուսիսեջին և արևելյան Հայաստանում։ Այստեղ դարի վերջին քառորդին հայ իշխանները միանգամ վրացիների հետ, հավաճում են թուրք անթափեցողությունները և վրաց թագավորի անվանական դերիշխանություն տալով՝ յերկրի իշխանություններն իրենց ձեռքն են առնում։ Առաջ են դալիս նոր մանր հայկական իշխանություններ Սյունիքում, Գուգարքում և նույն իսկ Այրարատում վորոնք առանձնապես հովանավորում են վանականներին և դիտարկում պարագրվ վարդապետներին։ Բաղաքական վերածնունդից հետ լինում է կառավարական վերածնունդը։ 1230 թվից սակայն թաթարների արշավանքի պատճառով յերկրում մի քան տարի տակնուվրա յե լինում, մինչև վոր նրանք վերջնականապես տիրում են Հայաստանին։ Հայ իշխանները յնթարկվում են նրանց հարկատվությամբ։ Թեպետ հարկերը ծանր եղին, բայց վորովհետև թաթարները մինչև մահմեդականություն չեն քնդունել, Հայաստանի ներքին դործերին շատ չեղին խառնվում, ուստի 12-րդ դարի վերջին քառորդից սկսած, հայ կառավարական դործը ծավալվում է մինչև անգամ արևմտյան Հայաստանում առաջ են դալիս ուսման կենտրոններ, ինչպես Սեպուհ լեռան վանքերում։ Այս պատճառով մեծանում է նաև դրականությամբ պարագրվների թիվը, վորոնք նույն հին յեկեղեցական տեսակներն են վշակում։ Սակայն դրականության աշխարհականացումը շատ անակվում է, և առաջ են դալիս նոր տեսակներ։ Բժշկություն և որենքի վերաբարյալ գրվածքներ, և մանավանդ առավել, բարոյախոսություններն ու խրատը, վոր շատ համապատասխան էր հոգևորականի կոչմանն իբրև ուսուցչի և խրատուի։

Ներսես Շնորհալին արդեն, բացի խրատական վոտանա-վորներին, ունի նաև «Առաք» վոր իսկապես հանելուկներ են ժամանակի խոսակցական լեզվով դրած, մասամբ նույն իսկ ժողովրդական տարրերով։ Նա ունի և մի վոտանավորիվ տեսություն յերկնքի մասին, «Թաղաքս երկնից և զարդուց նորա», վոր գրել է յի խնդրոյ առն բժշկապետի և աստեղագիտի Մխիթարայ։ Այս բժշկ Մխիթար չէր անցի ն ինքն եւ պարագրվմ եր դրականությամբ իր արվեստին վերաբարյալ։ Նրանից մնացել է, «Զերմանց մխիթարութիւն» կոչված բժշկական աշխատանքը, վոր գրված է ժամանակի խոսակցական լեզվով։ Նույն դարում Ներսես Շնորհալու կրտսեր ժամանակակիցների ձեռով կազմվում են և որենքների ժողովածուներ։ Ներսես Լամբրոնացին / 1154 - 1199 /,- վոր Կիլիկիայի հայտնի յեպիսկոպոսներին է, շատ հմուտ մի մարդ, յեկեղեցական պերճախոս մեկնաբան, հոգևոր յերդիչ ու թարգմանիչ,- թարգմանում է «Բիւզանդական օրենսգիրք» և «Զինւորական օրենսգիրք» իբրև հայ որենքների ժողովող և խմբագրող հանդիսանում է, սակայն, արևելյան մեծ վարդապետներից Մխիթար Գոշն / 1213 / իր «Դատաստանագրքով» / գրված 1134թ. / վորի հառաջաբանի մեջ հեղինակը մանրամասն բացատրում է իր հայեացքն որենքի, դատաստանի ու դատավորների մասին։ Այս Դատաստանագրքը հետագայում դործադրվել է մի քանի կողմերի հայերի մեջ։

Մխիթար Գոշի անունով, բացի յեկեղեցական տեսակներին, մնացել է նաև առական երի մի ժողովածու հ 1. Ոգտվել՝ Ն. Մառ, «Ժողովածոյք առական վարդանայ» Մ. Պետրք. 1 և 2 հատոր։

համար զբնի գործ : Երանից նախ և առաջ ինչպիսի
 թաղամասնված առակներ յեղեւ են մեր գրականութեան մեջ :

Բացի այդ 7-րդ դարում թարգմանված ղերմանուն առակները , վոր ինչպիսի առակներ են հռետորական խմբագրութեամբ : 11-րդ դարում , ինչպես Գրիգոր Մագիստրոսի նամակներից յերևում է , զարգացնում աշակերտներին քերականութեան և ճարտասանութեան հետ սովորեցնում էյին և , առասպելավարժութիւն , այսինքն աշակերտներին դուրեւ , առգիր անել և մեկնել էյին տալիս առակներ : Առակների հին ժողովածուներ և մշակութայութեան , սակայն մինչև Միքիթար Գոշի առակները , հայտնի չեն , և այդ առակներն մեջ հեղինակի դրած ծանոթութայութեանց յերեւում է , վոր դա իսկապա այս տեսակի առաջին գործն է մեր գրականութեան մեջ : Այնուհետև առակների ժողովածոյն կազմում նշանավոր քարոզիչ վարդապետ Այդեան , վոր ապրել է 12 և 13 -րդ դարերի մեջ Սյամլիւնների աշակերտներում , գրել է բազմաթիւ ճառեր , խրատներ ու թղթեր վերին աստիճանի պարզ ու կենդանի լեզվով , հաճախ առակներով , վոր նրա քարոզած դաշտաբանութեան հասկանալի և գրավիչ են դարձնում : Ես ինքը , ապա և ուրիշները ճառերի մեջ յեւրած այդ առակներից կազմում են առանձին ժողովածուներ : Երանց հետեւելով մինչև 17-րդ դարը ուրիշներն այդ ժողովածուների վրա ավելացնում են ուրիշ առակներ զանազան գրավոր և ժողովրդական աղբյուրներից , և առաջ են դալիս առակների բազմաթիւ և բազմազան ժողովածուներ , վորոնք հայտնի յեն մի ընդհանուր անունով , վարդապետայն առակներ : Բայց մեր հին գրականութեան հարստութեամբ

յուրերից մեկն է : Բայց այս առակների մեջ , վորոնց թիվը 485 է մինչև այժմ չեղած հրատարակութեամբ , վոր միայն առակներ կան իսկական մտքով , այլ և ամեն տեսակի պատմվածքներ , աղասպելներ , հաճախ ընտիր ու կենդանի վոճով , սրամիտ ու համեմ , լորջ կամ պարզամիտ հոգեշահ պատմածքներ , զվարճալիքներ ևլն . միայն բոլորը առակի ձև ստացած , վերջինց մի խրատական մասով :

Առակների հետ միաժամանակ դարդանում է խրատային և արտաքին մասնատակաւ բանաստեղծութայութեան , սովորաբար փոքրիկ իմաստալից քերթվածներ լուրջ բնավորութեամբ , յերբեմն միացած պարզալի կամ խորհրդածութեան հետ : Դրանք խրատական բանաստեղծութայութեան լինելով հանդերձ յերբեմն իսկական քնարերգութայութեան են , վորովհետև դրված են անձնական արտահայտութեամբ , շղոտ և խոր զգացած , ուժեղ և գունազեղ արտահայտված : Մեծ մասն մեջ ինչպես և առակների բարոյախոսական կրօնական ուղղութեամբ բարոյախոսական խրատն է : Բայց և այնպես այս յերկու տեսակի մեջ գտնում ենք արդեն բուն ժողովրդական վոգին , հասարակ դասի իրական կյանքը , փոխված աշխարհայեացով , հաճախ կենդանի խոսակցական լեզվով : Չկա այլևս հին յեկեղեցասիրութայութեան : Հին ճգնաւորական ուղղութայութեան արդեն յերբեմն ծաղրի առարկա չգտնում . հաճախ վեճն այլ ևս չի հետաքրքրում նույն իսկ հոգեւորականներին . յերևան է դալիս մի կյանք , վոր զվարթ ծիծաղող ու ծաղրող է , զվարճացող : Մյուս կողմից կանգնած է դալիս զանազան դասակարգերի հարաբերութայութեան քննադատական վոգի ,

յերգիծանք վատ կարգերի, դժգոհությունն յեղած դրութ-
յունից, աշխատավոր դասի բողոքն ու ատելությունն
ընդդէմ հարուստ ու վայելող յեկեղեցականի և դատարկա-
պարտ ու անպետք և նույն իսկ վնասակար աղքատականի: Յեւ
վերջապես ընկերական անհավասարությունների և հայ աղ-
քի կրած տառապանքների պատճառով, բանաստեղծության
մեջ յեւում ե մինչև անգամ յերկբայության վոդեն, բո-
լոքի մէջ ընդդէմ Աստուծոյ կամ, հեթանոսաբար, շա-
կտադրի վհուկ / քրիկի «գանգառ» և «ընդդէմ փառակիւն»:
Մարդիկ վոչ միայն, ինչպես առաջ, կասկածում են Աս-
տուծոյ դատաստանի արդարության մասին, այլ և բանաս-
տեղծության նյութն են դարձնում այն:

Ինչ խաբար հիկ քնար երգում է յուն.

Աս ամենի հետ միասին տեսնում ենք, վոր 13-րդ
դարում արդեն անհատն ընդհանրությունից անջատվելով՝
ստանում է իր արժեքը և ցուցադրում է իրեն, հոգաւով
իւր հիշատակի համար: Եւ վում ե անձնակա-
ն անաստեղծությունը, վորի համար
նյութ են դառնում բանաստեղծի իրեն անձնական հայ-
դամանքները, սերն ու ատելությունը, բանտն ու դժբախ-
տությունը: Միջոցներն տրվում է իր իրավունքը, դրա հետ
և սկսվում է ընդլայնում և սիրո յեղծը, վարդ ու սոխակի
պատկերով, կամ առանց այլաբանության: Յեւ վերջապես
բարձրանում է աշխարհի ունայնության և մահվան ցավա-
դար յերգը, բոլորովին տարբեր Կր. Նարեկացու մահ-

վառ յերգից, իբրև մեծիմաստությունն սոցիալական կամ աղ-
քային անարդար և անհավասար դրության, կամ իբրև վախ-
ճան անհատական տանջալից նյաքի, կամ իբրև սարսուռ
գերեզմանի սոաջ, վորի մեջ քայքայվում է շեղեցիկ մար-
մինը և մարդ իր լոջնչությունն ե դգում:

Յերեք բանաստեղծ առանձնապես աչքի յեն ընկնում

13 — 14 րդ դարերի մեջ, ֆրիկ, վորի բանաստեղծութ-
յունները բավական շատ են և շատ սիրված ու տարածված
են յեղել, բայց դեռ ամբողջական հրատարակությունն չու-
նենք: Նա ընդհանրապես մի բարոյախոս բանաստեղծ է, հա-
յուն փափուկ ու համեղ շեշտերով, յերբեմն ըմբոստացող
և բողոքող սոցիալական կարգերի դեմ. Յո վ հ ան ն է ս
Երդնկացի / մոտ 1250 — 1326 /, կոչվում է նաև
Պոռլ կամ Եղծորեցի, հանդիս է զիտուն վարդապետ, ավելի
մտածող քան ղղացող: Սրա բանաստեղծություններն ևս դեռ
հավաքված և մի տեղ հրատարակված չեն: Աս յերկուսից
շատ ավելի բարձր է Կոստանդին Երդնկա-
ցին / 1336 թ. հիշվում է իբրև ծերունի /: Նա մանուկ
հասակից սովորել է Երզնկայի մոտ գտնված վանքերից մե-
կում և շատ վաղ հասակից ցույց է տվել դրական շնորհք:
Կոստանդինը մի ղգայուն բանաստեղծ է, ավելի քնարեղեղ
քան բարոյախոս, իր անձնական շեշտերով յերգում է վոչ
միայն իր սեփական ապրումները, այլ նույն իսկ իրատա-
կան վոտանավորները: Յեթե Յովհաննէս Երզնկացին ավելի
մտածելով է մարմնին տալիս իր իրավունքը, Կոստանդին
1. Ողտվել՝ Մ. Պոտուրեան, «Կոստանդին Երզնկացի և իւր
քերթուածները», Վենետիկ. 1905.

ից խառնվածքով նույն իսկ անհնար է համարում չսիրել ու
 չերգել աշխարհի կյանքը, բնությունն ու մարդկայինը: Իր
 յեղբայրակից միաբաններից նրա համար է հալածանքի յեն-
 թարկվում, և ինչքան եւ նա հպարտութամբ արհամարհել է
 ուղում նրանց, բայց և այնպես հոգով վրդովվում ու դառ-
 նանում է և իր բանաստեղծութունների մեջ կռիվ է սկսում
 այդպիսիների դեմ: Կյանքի և բնության այս սերն ահա և
 դրա համար կրած թախիժն ու վիշտը կազմում են նրա բանաս-
 տեղծութունների հատկանիշը: Բնությունից նա առնում է
 ընդհանրապես մեղմ ու փափուկ տեսարանները, արեգակի ծա-
 դումը՝ լուսով ու գույնով, զարնանային կյանքով ու բուր-
 մունքով լցված: Վորովհետև նա բնության և կյանքի երկու
 յունը տեսնում է լուսո և սիրո մեջ, ուստի նրա յերգերի
 մեջ լույսն ու սերը մի տեսակ պաշտամունքի առակա յեն
 դարձած: Մեր սիրո յերգը, վոր սկսված էր այլաբանութ-
 յամբ, նախ՝ Աստուածածնի գովքով, ապա յորդ ու սոխակի
 պատկերով, Կոստանդինի ձեռքով աղատվում է այլաբանութ-
 յունից և յեղե յեսագայում ևս այլաբանության են դիմում
 բանաստեղծները, այդ վրէ թե նրա համար, վոր թույլա-
 տրված չէր բացահայտ յերգել, այլ վոր այլաբանական ձևը
 դուր էր գալիս կրոնավորներին:

Վոր մեր բանաստեղծութունն այսպես շուտ է թոթա-
 փում միջնադարյան վոգին, դրա պատճառն թաշուշտ ցեղի
 բնավորության և իր հայրենիքի դրության մեջ պետք է
 տեսնել: Բացի արևմտյան քրիստոնյա ազգերից, հայերը
 չփվում եյին նաև արևելյան հեթանոսների պարսիկների
 և արաբների հետ, 13-րդ դարում Շահնաման յերգվում և

Տախ-

նույն իսկ սիրով լսվում էր Սեպուհ սարի վանքերում հա-
 նամայի վոտանավորի չափը բանեցրել է Գրիգոր Մարտիրոսի,
 այլ և Կոստանդին Եղնկացին, այն եւ յեղբայրակից կրոնա-
 վորների խնդրով՝ Շահնամայի «ձայնով» վոտանավոր հորինել
 Բայց մեր բանաստեղծութունը այնուհետև փարթամ կերպով չի
 ուղճանում՝ առաջ բերելով խոշոր դրական յերկեր, հանճարեղ
 անձեր, — դրա պատճառը պետք է տեսնել դարձյալ մեր պատմա-
 կան չարաբաստիկ կյանքի մեջ: Յերկերը շատ է ավերվում մահ-
 մեղական թաթաւների տիրապետության շրջանում և ավելի ևս
 լանկթամուրի կոտորածներով, նրանից հետո թուրքմեն մանր
 իշխանություններով և վերջապես ոսմանցոց և պարսից դարեր
 տևող պատերազմներով: Այս ավերմունքներն այն աստիճանի
 յեն հասնում, վոր 15 և 16-րդ դարերում, մինչև 17-րդի
 կեսերը, փակվում են դպրոցները և յեկեղեցական դպրանոթ-
 յունը մեռնում է մի վերջին անգամ ևս փայլելով 14-րդ
 դարում Տաթևի դպրոցում, վոր վարդապետները Յովհան Որոտ-
 նցի և Գրիգոր Տաթևացի իրենց աշակերտների հետ ուսում-
 նասիրում են հայերի
 կրոնական և փիլիսոփայական յերկերը և կովում
 կաթոլիկ ունիթոնների դեմ իրենց մեկնություններով, քա-
 յողներով և այլն:

Բանաստեղծութունը, սակայն, այդ ավերմունքների
 դարերում չի մեռնում, այլ ընդհակառակը ավելի ևս բարձրա-
 նում է: Նույն իսկ փորձեր են լինում վիպական կրոնական
 բանաստեղծութուն դարգացնելու. Գրիգոր Տաթևացու բե-
 ոորդի Առաքել Սիւնեացի Եպիսկոպոսը
 1401 — 1403 թ. բանաստեղծորեն հորինում է աշխարհի ստեղ-
 ծագութունը և առաջին մարդկանց անկումը: Բայց ավելի

զարգանում է աշխարհի քնարերգու թ-
յունը. հնարավոր է լինում վաղ միայն հին թեմաները
պահպանել, այլ և նոր թեմաների մասին գրել, ինչպես
պահպանող թյան, վոր հին ժամանակներից մինչև
այսօր մեր ժողովրդի մեծ ցավերից մեկն է իբրև հետևանք
բռնապետական կեղեքումների, — այլ և հին նյութերի մասին
ավելի արվեստավոր, ուժեղ և փայլուն ձևերով ու նորանոր
կողմերից յերգել: Աշխարհի ունայնություն, մահ, բնություն
և սեր, ահա այն հավիտենական անսպառ խնդիրները, վորոնցով
հույվում են՝ քերո վեր / 15-րդ դարի յերկրորդ կեսից /
Մկրտիչ Նաղաշ, Ամիդի յեպիսկոպոսը / 1430թ.,
մեռած մոտ 1480 թ. /, Յովհաննես Թեկոյան
ցի / 1489 — 1523 թ. կաթողիկոս Սի, մեռած խորին ժե-
րություն հասկում / և Գրիգոր Աղթամարցի,
Աղթամարի կաթողիկոսը / ծն. 15-րդ դարի վերջերում, 1569թ.
դեռ կենդանի / և ուրիշները: Դրանցից ամեն մեկը յերգում է
իր անհատական խառնվածքի համեմատ, առանձին տեսակի հոգևոր,

1. Ոգտվել՝ Արշակ Զուպանյանի «Տրատ», Հայ եջեր», Պարիզ
1912, վոր մեջ և ֆելովեյի միակ տալը մահվան և ունայ-
նություն մասին, յեր. 76 հտ.

2. Ոգտվել՝ Կ. Կոստանյանի «Տրատարակություններից»
„Մկրտիչ Նաղաշ և իւր տաղերը“, վաղարշ. 1898. Յովհաննես
Թեկոյանցի և իւր տաղերը“, Թիֆլիս, 1892. „Գրիգորիս
Աղթամարցի և իւր տաղերը“, Թիֆլիս, 1898. այլ և „Նոր
ժողովածու, Միջնադարեան Հայոց տաղեր և ոտանավորներ“,
Թիֆլիս, 1892. 1 և 2 պրակ:

վայելչության կամ տրամություն աղբյուր դնելով սիրո,
կամ մահվան մեջ: Այդ պատճառով և դրանց յերգելը, թե-
պեթ ըստ յերևույթին նման, բայց ունի իրենց առանձնա-
հատկությունները: Յովհաննես Թեկոյանցու մի սիրո յերգ-
վորեղ կեպով տարբերվում է Կոստանյանի Երզնկացու, Գրի-
գոր Աղթամարցու կամ Նահապետ Բուշակի նույնպիսի յեր-
գերից, ինչպես և սրանց յերգելը մեկմեկուց: Կրոնական
միստիկայից հետո՝ բնական էր, վոր առաջին սիրո յերգիչ
Կոստ. Երզնկացու յերգը լիներ ալտահայտիչ ավելի մի
միստիկական հոգևոր սիրո, քան շիշիկական տարփանքի: Մերը
նրա բանաստեղծություն մեջ դարձած է մի տիպեղերական աստ-
վածային ուժ, հավերժ կենդանություն աղբյուրը, վոր լույսի
հետ ներգործում է բնության բոլոր յերևույթների մեջ.
սիրած կինը նրա համար մի պաշտելի եյակ, մի սրբություն
և միստիկի աստուծու հատկություններով, Հետզհետե այդ
սերը, 14—17 դարերում մարմին է առնում, կապվում կեն-
սասիրության հետ. Յովհ. Թեկոյանցու սիրո յերգի մեջ
արդեն թանձրացած յերկրավոր տարփանքն է հիշում, բռնա-
կալ և այրող կրքի կենդրոն ունենալով կանացի գեղեցիկ
մարմինը, վորի տեսքից ամեն անգամ ամբողջ մարմնով դո-
ղում է բանաստեղծը, սիրտը մարում, ուշադրաց է լինում.

Յանկարծակի մեկ մի տեսայ,
Որ կու ցողայր գունն երեսն.
Թալցայ անկայի տեսլեանն,
Շողայր կաթել լոյսն ի վղն:
Աչքերն է ծով, ունքն է թուխ ամպ,
մազն է դեղձան ոսկի թելն.

Ձիւքն ճօհար՝ գէթ զուռի ճեղ,
 հըրով ալրեր գերկիր ամեն .
 ճոխաբնաց , մանրաքաղաղ ,
 Հոգիքն ի մարմնէ քակող ,
 Լուծիքն է ծածկեր զամեն աշխարհս ,
 Շաքար կաթեր իւր քաղամէն :
 Երբ իմ աչերս ի քեզ դիպա ,
 նայ վառեցայ գետ մոմեղէն .
 Խելաբնաց ի վայր մնացի ,
 Զարհուրեցայ ի տեսլենէն

Իսկ Գր. Աղթամարցուն սերը ձգում է մի հոգեմայլ
 հոգեշտակութեան , մի հոգեւոր արթնացութեան մեջ , վոր սա-
 կայն շատ հեռու յե վաղակալ տարիներէն , շատ զգաստ և
 մաքուր է .

Դարունն է բախուեր վարդն ի բաղնաւին .
 Բաղցր եղանակէն բլբուլն ու զումրին .
 Սիրով են վառեալ ի կարմիր թփին ,
 Կանաչ ու կարմիր տերև կու հաշինին :
 Գինով եմ վինով , հարբեր եմ սիրով .
 Քինով եմ վինով ցերեկս արևով
 Գինով եմ գինով գիշերս երազով

Սա արդեն հեթանոսաբար մտածված սերն է , իբրև մի վիրք ,
 վոր Աստուծոյ ղեցուհին դարնանը բորբոքում է մարդկանց
 սրտերի մեջ . Սակայն և այնպէս դրանց ամենքի մեջ եւ
 հեթանոսութեանը և քրիստոնեւթեանը դեռ կատարելապէս
 չեն հաշտված . այդ յերգիչները դեռ չեն կտրված հին կրո-
 նական հայացքից , վորովհետև այդպէս կը թված են , և այդպէս

Թելադրում են նրանց յեկեղեցական կոչումը :

Վերջապէս 16-րդ դարում , գուցե և ալեւի վաղ շրջո-
 րեղ ձայնն է բարձրացնում նաև մեր ժողովրդական քնարեր-
 գությունը Բոսնիայի նահապետի սիրոյ յերգերի
 մեջ . Այս բանաստեղծի անձնավորութեան մասին մենք վոչինչ
 չգիտենք : Այդ անունով յերգիչ իսկապէս յեղիւ է վանա կող-
 մերում , բայց կասկածելի չէ , վոր Բոսնիայի անունով հայտնի
 յերգերը նրանք լինին : Դրանք ժողովրդական յերգեր են , միայն
 առանձնապէս մշակութունն հրաժ : Այդ փոքրիկ քերթվածները ,
 ինչպէս բուն ժողովրդական քաղաքները , տեղ չեն տալիս վոչ
 դասեմունքի և վոչ մոքի բնագրական լեզուն ու ճապարկելուն ,
 այլ քիչ հակառակն միայն մի միտք են արտահայտում , սեղմ ու
 հակիրճ , բայց այնպէս բարդապատկերով ու փայլուն վոր յեր-
 բեմն հոռւին իսկ շլացուցիչ են իրենց նուրբ , սուր և հա-
 մարձակ դարձվածներով : յերևակայութեան հանկարծական վառ-
 ու շքեղ թռիչքներով : Խոսքի դյուտերն ու պատկերները
 յերբեմն մեղ զվարճացնում են յերբեմն հիշացում պատ-
 ճառում , կամ ծախտ հարուցանում իրենց սրամտութեամբ կամ
 միամիտ չարածիւթեամբ , և միշտ հրապուրիչ են իրենց
 սրտաբուխ թարմութեամբ : Այս յերգերը մշակող բանաստեղծը
 մեր յերկրակոյ սիրոյ բանաստեղծութեան մեծ վարպետն է ,
 ինչպէս Դրեգուր Յարեկացին յերկնավոր սիրոյ , յերկունս էլ
 թիւծ են պեղի իւրեն հանձնարից ու վոչուց : Բայց մինչ
 չարեկացու տերը պղծման և անձնադարձանքի բուռն տողորումն
 է , մի միասնական մտայն անկողութուն , մի դորեղ ձգտում
 աշխարհից կտրվելու և մարմինն ու աշխարհը վոչնչացնելու .
 « Պեա-Ա. Սոպան , ինչպէս Գուգակի դիւանը » գրքից . Պարիս
 1902 .

ի նքնատանջի հեծկլտացող Թառանջներով, վորոնք սարսռեց-
նում են մեզ տանելով մեզ միջնադարյան ճգնաժողովի միջին
խուց, - քուչակն, ընդհակառակն, կապված է միայն զվարթ
ու լոճսավոր, հեշտալից ու բուրավետ յերկրին: Մենք նրա
հետ դյուրանում ենք քնքուշ և հաճելի յերազանքներով .
սրտի խորքից դուրս Թառ հառաչանք նույն իսկ մեզ ուրո-
րում է մի անուշ կակաշով և տանում այն պարզ ու դեղձուկ
կյանքը, այն ժպտուն բնության ծոցը, վորից ժադել են
սկզբնապես այդ յերգերը: Յեվ մենք, կարծես, տեսնում և
դգում ենք Թարմ այգին ու սարը, դարնանային լուսաշող
պարտեզը և պատանիների ու պատանուհիների զբոսանքը և ու-
րախ յերգը . . . յերիտասարդական մի անհոգ կյանք, վոր բո-
լորովին հեռու յե թե միստիկի տանջահար վագուց և թե մեր
դարավոր աղապին տառակյանքի վողբերդությունից: Կարծես,
այդ յերգիչը, իսկապես յերգիչները և իրենց հասարակութ-
յունն, ինչպես մանուկներ, վոչ մի ուրիշ ցավ չեն ունե-
ցել, բացի իրենց սիրո վշտից:

Մեր քնարերգու թյուներն, այսպես, յերկնքից կատարելապես իջել ե արդեն յերկիրը. իրական աշխարհը: Յեկեղեցական ե յերգիչը թե աշխարհական, այդ այժմ այլևս նշանակություն չունի: Աշխարհի վոգին իշխում ե: Բայց վորովհետև 13 և 17 -րդ դարերում ուսումնականը, չասենք դրագետը, դեռ միայն յեկեղեցականն ե ուստի աշխարհիկ վոգու տնտեսությունը, յերկրի առավելությունը յերկրից հիմնավորում ե նույն հոգևորականը: Ն ե ր ս Կ ս Մ ո ւ Կ ա ց Ի Վարդապետը, հիմնադիր լիմ անապատի վանքի, 1622 թ./, իր վիճառաբանութիւն երկնքի և երկրի՝ գեղեցիկ քերթվածի մեջ, այդ

յերկուսի փառավորությունը ցույց տալուց հետո, առաջ-
 և ությունը տալիս է յերկրին, վորի առաջ խոնարհվում է
 նույն իսկ յերկինքը : Մենք ևս պիտի խոնարհենք յերկրի
 առաջ, ասում է նա, վորովհետև նա գեղեցիկ է, և մենք նրա
 ճշնունքն ենք : այսոր նրա վրա ման ենք գալիս, վաղր նրա
 ճոցը պիտի մտնենք :— Ի՞նչ արես^ե վերջ եր ցեկեղեցական—կրո-
 նական վոգու և հայացքի : Յեվ ինչ եր մնում մեր բանաս-
 տեղեությանը զարգացնելու, վորպեսզի հին բեթանոսական
 յերգը կատարյալ լիներ : Դա խրախուճանքի յերգն
 եր :

Հատեր է թառելն շքի՞ն :

Կը խմե գիւր լոռը ապիկիւ:

ԿԸ ԽԽԵ ՈՒ ՏԱՅԵՐԵՆ՝¹ ԿԿԱԵ՝

Թ՛ ինչ անուշ Եւ սէրն ու գիւնիւն:

Միստիկ ճգնաժողովի համար այս բոլորն էլ մեծ մեղքեր
եյին. սերն էլ, գինին էլ, ուրախության յերգն էլ, բնու-
թյունն էլ : Բայց քուչակի մեջ այդ բոլորը միացած են
մի վայելչության համար : Դա յե սկսպես ուր ա ի ու
թյա ն յերգը, վոր հնագույն ժամանակներում անգամ
յեղել են մեր մեջ և յերբեք չի դադարել գոյությունն ու-
նենալուց : Բայց այդ յերգը բավական ուշ են արժանանում
հոգևորականներից մշակվելու, քանի վոր պահք ու ծով
պահողների և մարմինը քաղցով ու ծարավով տանջողների
դարերում ինչ ավելի մեծ մեղք, քան ուտել-խմելը գովել :

1. Զուգահեյտան յերգերի տեսակը կամ վոկալիզացիոն և 2-
վոկալ ե, չհայերեն? կամ հայերենի կարգ? :

մատաքար բարձրագույն կառավարութեան շրջանում արեւելյան Հայաստանում մի լիազատ ժամանակ, վորով և հասկանալի յերա յերգերի ուրախ և անգորր բնավորութիւնը: Այդ ժամանակ և արեւելյան հայերի մեջ զորանում է նոր պարսկական ազդեցութիւնը, վորը յերեւում է նաև Յովնաթանի յերգերի մեջ, և սկսվում է նոր յերգիչների— աշուղների շրջանը: Յովնաթանն իսկապէս փակում է հին յերգիչների շարքը՝ մի տեսակ միջին տեղ բռնելով հների և նորերի մեջ, բայց ավելի հների պատկանելով, քան նորերին: Դժբախտաբար այս հին բանաստեղծութիւնն իր լեզվով, ձևով և վոգով չի շարունակվում մինչև 19-րդ դարը. վորովհետև 17-րդ դարում առաջ է գալիս հին վերածնութիւն և նոր գրաբար գրականութիւն:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0367696

